

ABM-utvikling

Notat 2005-021

**Scenarier for
biblioteksektoren –**

Bakgrunnsnotat

Scenarier for biblioteksektoren – Bakgrunnsnotat

ABM-utvikling

Innhold:

1	MUSEUM, INFORMASJONSSENTRA, ELLER STED Å VÆRE? – BIBLIOTEKENES MANGE ROLLER.....	1
1.1	Bøker – og alt det andre.....	2
1.2	Bibliotekene som møteplasser og tilholdssted.....	5
1.3	Bibliotekene som lagringsplass eller dynamisk informasjonssenter?.....	5
1.4	Gratisprinsippet og nye betaltjenester.....	6
1.5	Bibliotekene, omgivelsene og drivkrefter for endring.....	7
2	POLITISKE DRIVKREFTER – FELLESGODER INN I EN NY TID.....	8
2.1	Nye og sterke regioner? – vitalisering eller forvitring av sektormyndighetene?.....	8
2.2	Tydeligere rollefordeling i offentlig sektor – kilde til kommersialisering av offentlige oppgaver?.....	9
2.3	Verdiskaping eller fellesskapsverdi som begrunnelse for offentlig politikk?.....	10
2.4	Bibliotekøkonomiske prinsipper i endring.....	11
2.5	Utdanningspolitikken i støpeskjeen.....	12
2.6	Verden blir mindre!.....	12
3	PRIVAT VEKST – OFFENTLIG INNSTRAMMING.....	14
3.1	Vi blir rikere.....	14
3.2	Offentlig rikdom, men strammere budsjetter?.....	15
3.3	Den kreative klassen reiser seg og skaper nye næringer?.....	17
4	SAMFUNNET FORANDRER SEG – MÅLGRUPPEN ER IKKE SOM FØR.....	17
4.1	Vi blir eldre.....	17
4.2	Norge blir flerkulturelt.....	18
4.3	Flere og flere har høyere utdanning.....	20
4.4	Blir vi fortsatt mer urbane, eller kan flyttestrømmene snu?.....	21
4.5	Vi frigjør oss fra gamle rammer – og fanges i nye?.....	22
4.6	Vi blir mer kravstore – husmannsånden blir borte.....	24
4.7	Skvises vi i tidsklemmen – eller river vi oss løs?.....	24
4.8	Hva blir de nye møteplassene?.....	27
5	DEN SØMLØSE, DEN TRÅDLØSE OG DEN HEMNINGSLØSE TEKNOLOGIEN!.....	28
5.1	Verden digitaliseres!.....	28
5.2	Konvergens uten friksjon?.....	30
5.3	Uten en tråd - keiserens nye duppeditter... ..	30
5.4	Verdensvev og virtualitet.....	31
5.5	Dokufiksjon, infotainment og skjult og åpen reklame - informasjonsoverfloden og kampen om oppmerksomheten.....	32
5.6	Nye informasjonstyper og kryssmedialitet.....	33
6	OPPSUMMERING.....	34

1 Museum, informasjonsentra, eller sted å være? – bibliotekenes mange roller

Den siste kulturmeldingen ga ABM-utvikling startsskuddet for å utarbeide et overordnet strategidokument som skal skissere en helhetlig utvikling av en samlet biblioteksektor.¹ Arbeidet med strategidokumentet må sees på bakgrunn av at biblioteksektoren står midt oppe i noen av de tyngste endringskreftene som omformer samfunnet vårt i dag. Som fellesgode utfordres sektoren av stramme offentlige budsjetter og trender i retning av kommersialisering og privatisering. Som informasjonsformidler og –forvalter må den finne seg til rette i den digitale revolusjonen og de konsekvenser den skaper.

Det er å håpe at sektoren også på lang sikt vil makte å fylle sin oppgave som forvalter og formidler av informasjon, og som folkelig, kulturell og akademisk møteplass for borgerne. Deler av oppgaven vil imidlertid i fremtiden kanskje fylles av andre aktører, mens nye oppgaver kan tilfalle bibliotekene.

Hvilke rollemessige spenninger står sektoren oppi i dag? Dette notatet beskriver flere drivkrefter som vil forme handlingsrommet for morgendagens bibliotek og er innledningen til en scenarieprosess. Beskrivelsen av drivkrefter er ikke uttømmende, men er ment som en inspirasjon til å bygge gode scenarier for framtidens biblioteksektor. Først bør vi imidlertid minne hverandre om hva dagens bibliotek er.

På et formelt plan kan man dele biblioteksektoren inn i folke- og fylkesbibliotek, skolebibliotek, offentlige og private fag- og forskningsbibliotek, Norsk lyd- og blindskriftbibliotek og Nasjonalbiblioteket.

Boks 1.1 Biblioteksektorens formelle struktur

Det politiske ansvaret for sektoren er delt. **Kultur- og kirkedepartementet** ivaretar det overordnede, nasjonale bibliotekansvar i første rekke ved tildeling av midler bevilget av Stortinget til de overordnede bibliotekorganene, blant annet Nasjonalbiblioteket og ABM-utvikling. **Kommunene** har ansvar for folke- og skolebibliotekene, mens fag- og forskningsbibliotekene sorterer under **Utdannings- og forskningsdepartementet**.

Nasjonalbiblioteket er under omorganisering med sikte på bedre samordning og effektivisering. I tillegg er avdelingen i Oslo under rehabilitering og ombygging. Bygningen skal stå klar i 2005. En viktig pilar i arbeidet med å samle inn materiale er **pliktavleveringsloven**. Denne sikrer at alt som publiseres i Norge, skal finnes i Nasjonalbiblioteket.

Alle typer bibliotek benytter seg i dag av det nasjonale **fjernlånsystemet**. For

¹ St.meld nr. 48 (2002-2003) Kulturpolitikk mot 2014.

folkebibliotekene betjenes fjernlånet stort sett av **fylkesbiblioteket**, som det finnes ett av i hvert fylke.

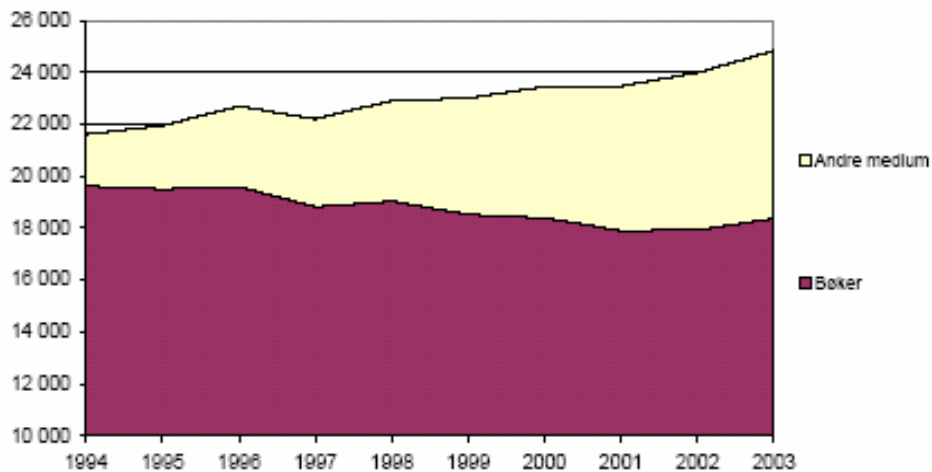
Folkebibliotekene og fylkesbibliotekenes formål og virksomhet, og de statlige oppgavene innen sektoren, er i dag regulert ved **Bibliotekloven** (LOV-1985-12-20-108).

1.1 Bøker – og alt det andre

Det er formidling av bøker som har vært bibliotekenes utgangspunkt og viktigste aktivitet, men andre media vinner i økende grad innpass, jf. Figur 1.1 - Figur 1.3.

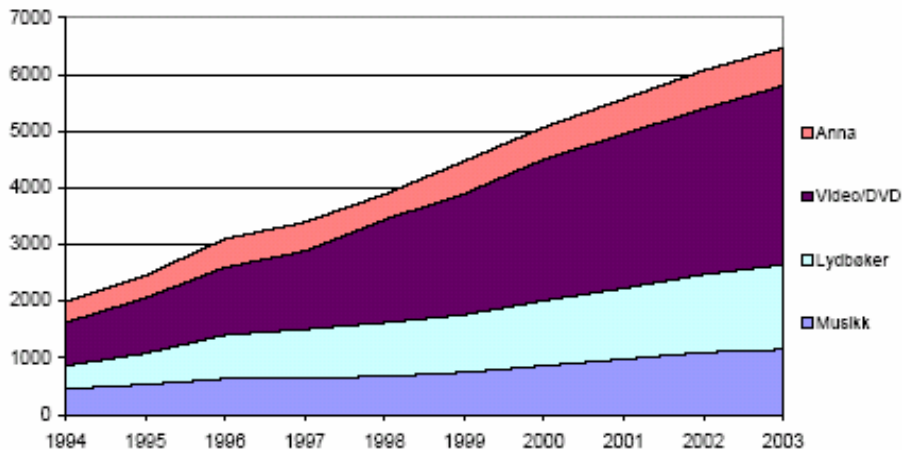
Det bredeste utlånstilbudet finner vi i våre ca 1000 folkebibliotekene. Folkebibliotekene er universalbiblioteker, idéen er at samlingen skal inneholde "litt om alt". Hvert bibliotek skal i tillegg til å dekke det skjønnlitterære og også ha et faglitterært tilbud. Samlingen skal også gi et tilbud på alle kunnskapsnivåer, med et viktig unntak for vitenskapelige publiseringer. Folkebibliotekene skal også ha et tilbud til barn, unge, språklige minoriteter og brukere med ulike funksjonshemninger. For å kunne imøtekomme disse kravene er folkebibliotekene avhengig av utstrakt samarbeid seg imellom.

Figur 1.1 Utlån fra folkebibliotek, bøker vs. andre media

Kilde: Statistikk for bibliotek og museum 2003, ABM-skrift 11

Figur 1.2 Folkebibliotek: Utlån andre media

Kilde: Statistikk for bibliotek og museum 2003, ABM-skrift 11

Barn og unge er store brukere av folkebibliotekstjenestene. Det finnes er lovfestet at det skal være en grad av samarbeid mellom folkebiblioteket og grunnskolebibliotekene i en kommune, og tilsvarende mellom fylkesbibliotek og fylkeskommunens skoleledelse om skolebibliotek for videregående, men innholdet i samarbeidet er ikke regulert i detalj. Det finnes mange tilfeller der folkeskolebibliotek og folkebibliotek har smeltet sammen til *kombinasjonsbiblioteker*, i realiteten folkebibliotek som også fungerer som skolebibliotek.

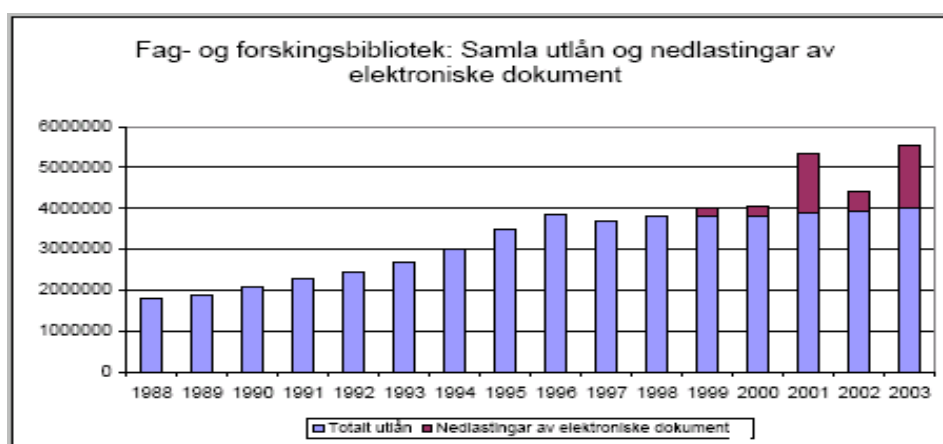
Skolebibliotekene har nesten uten unntak begrensede ressurser og belager seg i stor grad på fjernlån for å kunne levere det brukerne trenger. Den særnorske Innkjøpsordningen sørger også for en viss årlig tilvekst til folk- og skolebibliotekenes samlinger.

Fagbibliotekene nyter ikke av særtiltakene, og er i mindre grad gjenstand for det offentliges interesse. Fagbibliotekene har det til felles at de yter spesialiserte informasjonstjenester innen et avgrenset emneområde. I motsetning til folkebibliotekenes brede samlinger, søker fagbibliotekene å bygge samlinger som går i dybden. Et fagbiblioteks brukere utgjør en ganske avgrenset, og etterspørselsmessig ofte sofistisert gruppe. Den norske fagbiblioteksektoren består av omtrent 400 bibliotekenheter. Disse bibliotekene har svært ulik størrelse, eierinnretning og økonomiske vilkår, og varierende bredde på samlingen. Til fagbiblioteksektoren regnes universitets- og høyskolebibliotekene (ca 170 per 01.01.2004, hvis man regner hver avdeling for seg), offentlige spesialbibliotek (ca 140), private spesialbibliotek (ved private stiftelser og forskningsinstitutter) og bedriftsbibliotek tilhørende rene kommersielle moderinstitusjoner. Fagbibliotekenes tjenester brukes sjelden/aldri i fritidsøyemed, men i forbindelse med forskning, studier eller arbeid. Internasjonal forskning og faglitteratur er meget omfattende, faglitteratur går også mye fortere "ut på dato", og for å sikre stadig dybde og kvalitet innen sitt/sine emner, må fagbibliotekene også i stor grad forholde seg til resten av bibliotekene, og til det globale informasjonstilfanget. Fjernlån utgjør en forholdsvis stor andel av det totale utlånet for fagbiblioteksektoren (15 % i 2002, sammenlignet med 0,9 % for

folkebiblioteksektoren!)² De fleste fagbibliotek tilbyr også utenlandske elektroniske søkedatabaser, og bruker mye midler på dyre lisenser og abonnementsavgifter.

Ett av de sentrale bindeleddene mellom fag- og forskningsbibliotekene utgjøres av det nasjonale BIBSYS-samarbeidet. Ved hjelp av den infrastrukturen BIBSYS stiller til rådighet, kan forskere, studenter og andre medlemmer søke i bibliotekenes beholdningsdatabase gjennom et internettgrensesnitt, og bestille lån eller kopi av dokumentene de finner. Dette fjernlånsamarbeidet er per i dag ikke detaljregulert, men baserer seg på det enkelte fagbiblioteks velvillighet. Innlån fra utenlandske bibliotek er også en betydelig faktor (dette utgjorde 17 % av de innlånte titlene i 2001 (Ericson, 2004).

Figur 1.3 Fag- og forskningsbibliotek: samlet utlån og nedlasting av elektroniske dokument

Kilde: Statistikk for bibliotek og museum 2003, ABM-skrift 11

Staten har vist stigende interesse for fagbiblioteksektoren de siste tiårene. Tidligere viste statens engasjement innen faglitteratur-tilbudet seg kun indirekte, gjennom bevilgningene til de statlige utdannings- og forskningsinstitusjonene. Men som antall brukere og informasjonstilfanget økte, ble det fra 1960-tallet av satt i gang noen overbyggende statlige initiativ. Særlig utskillelsen av eget Nasjonalbibliotek i 1990.

Fagbibliotekene er også sparsommelig lovregulert. Loven om universiteter og høyskoler (Lov 1995-05-12 nr 22) pålegger de høyere utdanningsinstitusjonene et bibliotektilbud. Pliktavleveringsloven (som nevnt under pkt 1.1) har dessuten spilt en betydelig rolle i sikringen av litteraturtilfanget til nasjonal- og universitetsbibliotek. Pliktavleveringsloven sørger for at Nasjonalbiblioteket har eksemplarer av alt som produseres i Norge. I tillegg kjøper eller overtar Nasjonalbiblioteket også norsk historisk materiale, dels for å komplettere samlingene, dels for å bygge opp utlånssamlinger. Endelig anskaffer Nasjonalbiblioteket også såkalt *Norvegica extranea*, utenlandsk litteratur om Norge. Nasjonalbiblioteket nasjonalbibliografien, en strukturert inngang til samlingen. Nasjonalbibliografien er søkbar gjennom en rekke databaser. Nasjonalbiblioteket er dessuten ansvarlig for den norske samkatalogen, som er en

² SSBs fagbibliotekstatistikk

oversikt over alt som finnes i alle registrerte fagbibliotek, fylkes- og folkebibliotek.

1.2 Bibliotekene som møteplasser og tilholdssted

Et vesentlig moment i forhold til brukerne er bibliotekenes rolle som møteplass og tilholdssted – sosialt og/eller faglig. Bibliotekene kan i større eller mindre grad legge til rette for dette. Folkebiblioteket fungerer som verdinøytralt møtested. I spredt bebygde strøk har biblioteket i noen grad overtatt den sosiale funksjon som tidligere lå til andre lokaliteter, som postkontoret og grendehuset.

Terskelen for å benytte seg av folkebibliotekets tilbud er lav. Dette har også sammenheng med at tilbudet er gratis. I byene er folkebibliotekene en fellesarena som benyttes bredt, også i stor grad av fremmedkulturelle.

Et privat fagbibliotek fokuserer gjerne i større grad på å ha en dekkende samling innen sitt emne, og i mindre grad på at brukerne skal kunne (og ha lyst til) og oppholde seg i lokalene utover det høyst nødvendige, mens universitetsbibliotekene må ta hensyn til at lokalene i stor grad benyttes av studenter og forskere til studier.

De fleste bibliotek har i dag både et digitalt tilbud og et fysisk tilbud. De er hybridbiblioteker. I tillegg til utlån av bøker og referansetjeneste, tilbyr mange bibliotek også andre tjenester. Internettilgang og utlån av multimedia er vanlig. Noen bibliotek arrangerer teaterforestillinger og kunstutstillinger, andre supplerer utlån av bøker med utlån av fiskestenger og bordtennisutstyr. Et eksempel på andre type digitale tilbud finner vi hos Deichman som har opprettet gjesteateliér for produksjon og presentasjon av tidsavgrensede medieprosjekter. Mange bibliotek har egne netjtjenester, blogger, chat-grupper eller ”spør-en-bibliotekar” – tjeneste. De fleste fag- og forskningsbibliotek og de store folkebibliotekene har lagt katalogen sin ut på internett, og gitt brukerne tilgang til å søke og reservere titler hjemmefra.

1.3 Bibliotekene som lagringsplass eller dynamisk informasjonscenter?

Som i de fleste andre land er det et mål å systematisk samle den norske nasjonale produksjon av litteratur og annet materiale. Ansvar for innsamling, oppbevaring og formidling av nasjonalbibliografien ligger hos Nasjonalbiblioteket, som er en fellesressurs for alle bibliotek og bibliotektyper, og landets fremste instans for innsamling, oppbevaring og formidling av norske medier. I tillegg kjøper eller overtar Nasjonalbiblioteket også norsk historisk materiale, dels for å komplettere samlingene, dels for å bygge opp utlånsamlinger. Endelig anskaffer Nasjonalbiblioteket også utenlandsk materiale som anses å være relevant for Norge.

Hvert enkelt bibliotek må i tillegg til å drive informasjonsforvaltning, også ha en strategi for formidling av informasjon. Disse rollene har i noen grad vært trukket frem som diametrale størrelser i tidligere diskusjoner omkring bibliotekenes natur. Man har snakket om biblioteket som museum (dvs som informasjonsforvalter og oppbevaringsplass) i motsetning til biblioteket som dynamisk og moderne

informasjonssenter. I dag er det ingen norske bibliotek som entydig fokuserer på kun én av disse dimensjonene.

1.4 Gratisprinsippet og nye betaltjenester

Gratisprinsippet ved bruk av biblioteket er dypt forankret her til lands. Folkebiblioteket anses å være et offentlig gode og en demokratisk rettighet. Enkelte fagbibliotek har imidlertid i større grad begynt å ta seg betalt for sine tjenester, og hos folkebibliotekene er det en tendens til å øke overtidsgebyr og lignende. Vilkårene for disse rollene endrer seg og påvirker bibliotekenes handlingsrom og incentiver. Vi kommer tilbake til dette nedenfor.

Boks 1.2 Samfunnets verdsetting av bibliotekene

I Svanhild Aabøs nylige doktorgrad på emnet ³svarer 60 prosent at de har brukt folkebiblioteket det siste året. Et klart flertall, også blant ikke-brukerne, mener det er en demokratisk rettighet å ha folkebibliotek i kommunen. Flertallet, også innbefattet ikke-brukerne, er villig til å betale for å få tilgang til bibliotek-tjenestene, om det skulle bli nødvendig.

Flertallet oppgir både egeninteresse og samfunnsinteresse som motiver for å verdsette biblioteket. Verdien av egen og familiens bruk er størst og utgjør vel 60 prosent av totalverdien. Spesielt interessant er det at så mye som 35 - 40 prosent av bibliotekets verdi begrunnes med kulturelle og sosiale verdier. Blandingen av egeninteresse og samfunnsinteresse forteller at biblioteket blir sett på som et fellesgode og en institusjon for alle i kommunen. Folk mener biblioteket er viktig for seg og familien, men verdsetter også at andre personer bruker det. Det svares at biblioteket sprer kultur og kunnskap, tar vare på litteraturarven og fremmer demokrati og likhet.

Nesten alt materiale som stilles til disposisjon i biblioteker, er beskyttet av *Lov om opphavsrett til åndsverk av 12. mai 1961*. Loven skal bl.a. sikre at opphavsmannen får kompensasjon når verket brukes av andre.

Digital teknologi reiser nye spørsmål vedrørende bruk av opphavsrettslig beskyttet materiale. Den opphavsrettslige utviklingen på dette området vil ha betydning for nåværende og fremtidig bibliotekdrift.

Som økonomisk kompensasjon for de tap det årlige bibliotekutlånet påfører en opphavsmann, har vi ordningen med bibliotekvederlag. Staten betaler for bruk av vederlagsberettiget materiale i bibliotekene (156 øre per enhet i 2004).

³ Vi priser gratis bøker/ I: Aftenposten (19.02.2005),- s. 6.

1.5 Bibliotekenes økonomiske rammer?

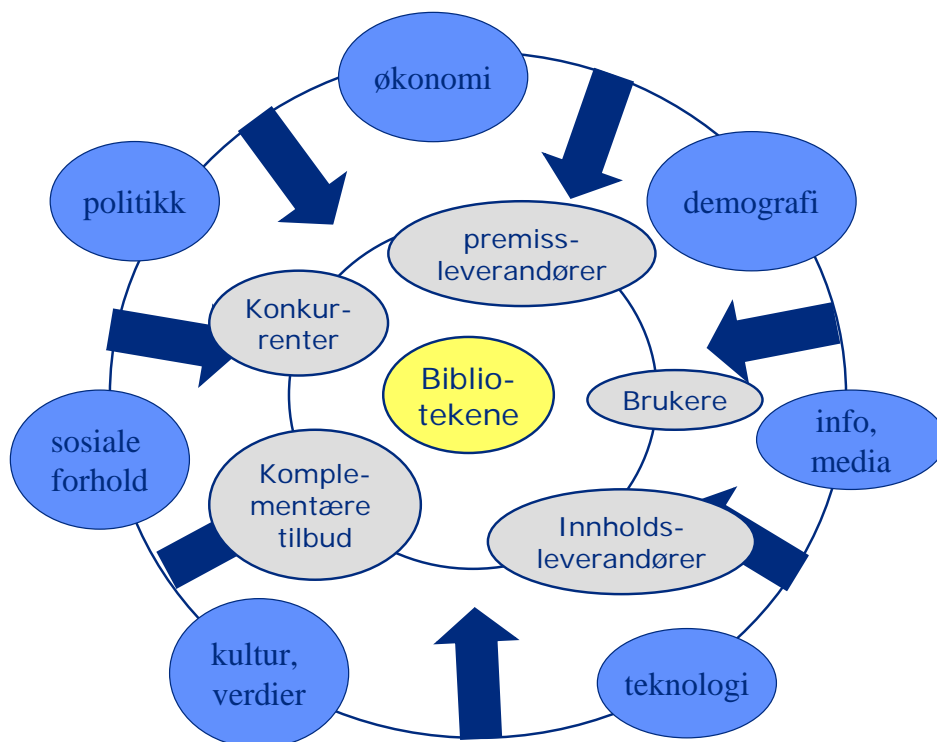
De norske folke- og fagbibliotekene hadde i 2002 et samlet driftsbudsjett på ca 2 milliarder kroner (Ericson 2004), hvorav ca. 65% av kostnadene var lønn. Investeringer i nybygg er ikke inkludert i tallene.

Som nevnt, er folkebibliotekene i dag kun offentlig finansiert, mens fagbibliotekene finansieres av moderinstitusjonen sin (hvorav en del er offentlig).

En av bibliotekenes største kostnader er (ennå) innkjøp av trykte bøker. Folke- og fagbibliotekene handlet materiale for henholdsvis 135 og 264 millioner kroner i 2002. Særlig fagbibliotekene (og i særlig stor grad universitets- og høyskolebibliotekene) bruker også mye midler på abonnementsordninger på ulike utenlandske databaser. Disse tjenestene er dyre i innkjøp, og derfor av uvurderlig betydning for brukerne. En student vil for eksempel som regel ikke ha økonomi til å ta opp et privat abonnement på en av de store artikkeldatabasene.

1.6 Bibliotekene, omgivelsene og drivkrefter for endring

Bibliotekene står oppe i en rekke utfordrende spenninger, som neppe blir mindre i årene som kommer. Endringskreftene er mange, og interaksjonene mellom dem er komplekse. Hvordan skal vi da kunne tenke konstruktivt om hva de betyr for sektoren? Det er det scenariometoden skal hjelpe oss med. Det første skrittet på veien til scenariene er å forstå drivkreftene. Figuren nedenfor viser hvordan vi tenker:

Målet er å forstå bibliotekenes langsiktige utfordringer bedre, for å kunne handle klokere i forvaltningen av sektoren i dag. Utfordringene eksisterer i bibliotekenes umiddelbare omgivelser – brukerne, konkurrentene, komplementære tilbud og så videre. Men for å kunne bygge scenarier som er begrunnede oppfatninger om hvordan disse omgivelsene kan arte seg i 2015-20, må vi forstå hvilke krefter som vil forme dem. Det er dette som er drivkreftene, og de er å finne i dypere tendenser og latente motsetninger innen politikk, økonomi, sosiokulturelle endringer og teknologi. I resten av notatet tar vi et sveip over en del slike potensielt viktige drivkrefter, og prøver å stille oss noen spørsmål om hva de kan bety for bibliotekenes umiddelbare omgivelser.

2 Politiske drivkrefter – fellesgoder inn i en ny tid

Bibliotekene fungerer på mange måter som et fellesgode i samfunnet vårt. Omfanget av slike fellesgoder i samfunnet er avhengig av politisk koordinering og stor grad av offentlig finansiering. Endringer i offentlig forvaltning og politiske rammebetingelser har derfor stor betydning for bibliotekenes utvikling. Hva ser vi av politiske vinder og hvor sterke er de?

2.1 Nye og sterke regioner? – vitalisering eller forvitring av sektormyndighetene?

I landet pågår det en debatt om fylkeskommunens fremtid og antall forvaltningsnivåer. Den pågående debatten - og utfallet - kan ha stor betydning for både organisering og handlingsrommet for bibliotekmyndighetene. Hvem vil bli viktigste myndighet framover Staten ved ABM-utvikling, eller nye regionale kulturmyndigheter?

Det er primært fylkeskommunen som har vært gjenstand for politisk diskusjon (og omfattende utredninger) både på lokalt, regionalt og nasjonalt nivå den senere tiden. To viktige problemstillingene har vært:

- Trenger vi et folkevalgt regionalt nivå?
- Hvilke oppgaver bør tillegges regionnivået?

I samtlige offentlige utredningsarbeider er tilrådingene relativt entydige: Det er behov for en ny regional inndeling og for en styrking av det direkte valgte politiske mellomnivå. Så langt er utredningene i liten grad fulgt opp politisk. Mange er også uenige. Det er stor enighet om behovet for forvaltningsreform, men som alternativ til sterkere regioner har flere tatt til ordet for opphevelse av fylkeskommunen, og erstatte dagens forvaltningsmessige mellomnivå med sterkere og større kommuner, kombinert med en sterkere stat.

Per i dag ser det ut som om vinden blåser i retning av færre og sterkere regioner.⁴ Ikke minst Kommunenes sentralforbund og andre representanter for distrikts-Norge presser på for en slik reform. Hvordan Norges politiske forvaltningsstruktur vil se ut i neste tiår er likevel meget usikkert. Det eneste som synes sikkert er at det vil komme vesentlige endringer.

En viktig implikasjon av sterkere regioner er mer makt over oppgaver som tidligere var statlige. Kulturuttrykk markerer identitet og kan bidra til å binde regioner sammen. Kulturpolitikk ytrer seg i stor grad gjennom politiske bevilgninger, vedtak og styring av offentlige institusjoner. Kulturpolitikk i bred forstand vil trolig bli et kjærkomment satsingsområde for eventuelle nye regionalpolitikere. Mange vil se finansiering, lokalisering og utvikling av bibliotekvesenet i en slik sammenheng. Også politikere sterkere kommuner kan ønske en slik utvikling, men kraften vil bli mindre og staten vil i en slik situasjon trolig få en langt viktigere rolle.

Flere spørsmål melder seg:

- Hva vil avgjøre hvilken forvaltningsreform vi ender opp med?
- Vil endringene i forvaltningen påvirke organiseringen av biblioteksektoren, nasjonalt og lokalt?
- Hvordan vil utfallet påvirke selve bibliotektilbudet og finansieringen av det?

2.2 Tydeligere rollefordeling i offentlig sektor – kilde til kommersialisering av offentlige oppgaver?

Offentlig sektor har en rekke roller og er så vel lovgiver, håndhever og regulator, skattlegger og produsent (av varer og tjenester), som finansieringskilde og bestiller (av varer og tjenester). Historisk har rollene blitt utøvet samlet, både av ulike sektormyndigheter og lokal forvaltning. De siste årene har offentlig rolleblanding i økende grad blitt sett på som uønsket. Argumentene har både vært at offentlig rolleblanding gir muligheter for konkurransevridning til ugunst for private konkurrenter og for dårlig kostnadsbevissthet. Tidligere statlige forvaltningsbedrifter har blitt splittet opp. Vi har fått;

- rene kommersielle bedrifter som Telenor, Statkraft, Mesta og Posten
- rendyrkede tilsynsorganer som Post- og teletilsynset, Veidirektoratet og Norges vassdrags- og elektrisitetvesen
- offentlige infrastrukturbedrifter som Statnett (fellesgodeprodusenter).

På andre områder er endringene kommet langt kortere, spesielt innenfor kommunal sektor. Klarere skille mellom det offentliges rolle som bestiller og utfører trer fram på stadig flere områder, men hastigheten og gjennomslaget er likevel usikkert.

Mange opplever utskillelsen og ”foretakiseringen” av tidligere offentlige etater som uheldig. Kritikken ytrer seg både mot at en mer rendyrket bestillerrolle gjør

⁴ Se for eksempel Lars Hellbergs kommentar ”Ny koalisjon for regionalisering” i Aftenposten 23. februar d.å.

det vanskelig med politisk styring av offentlig godeproduksjon (krav til tjenesteproduksjonen), samtidig som det åpner for en utvikling hvor tidligere etater utvikler en egen forståelse som alminnelige foretak. Resultatet kan bli et større trykk i retning av privatisering og betaling for tjenester som tidligere har vært gratis. Hvordan rolleforståelsen i offentlig sektor vil utvikle seg framover er derfor usikker.

Flere spørsmål melder seg:

- Hvor entydig er utviklingen mot en mer entydig offentlig bestillerrolle?
- Kan det tenkes at kommuner (eller regioner) nøyer seg med å sikre at det eksisterer et lokalt bibliotektilbud uten å være så opptatt av hvem som eier?
- Kan det tenkes at kravene til innhold i større grad defineres i henhold til minimumsstandarder, der ev. ekstra tilbud blir opp til den enkelte eier?

2.3 Verdiskaping eller fellesskapsverdi som begrunnelse for offentlig politikk?

Selve grunnpilaren i begrunnelse for utvikling og opprettholdelse av offentlig finansierte bibliotek er fellesressurs. I ABM-meldinga heter det: "Tilgang til informasjon og litteratur skal ikkje vera avhengig av økonomisk evne. Biblioteket er tufta på prinsippet om at einskildmennesket skal ha tilgjenge til turvande materiale når behovet melder seg. Biblioteket skal vera ein samfunnssolidarisk institusjon som skaffar, eig og forvaltar dette materialet til bruk for flest mogleg."⁵

Fagbibliotekene, som ledd i verdiskapende kjede, driver på andre premisser enn folkebibliotekene. De er prisgitt sin moderinstitusjons økonomiske resultat. Gode resultater gir kanskje høyere satsning på bibliotekfunksjonen, men helt sikkert er det, at ved et dårlig resultat og budsjettskjerpinger, er bibliotekfunksjonen et av de områdene som rammes. Kan det tenkes at de samme mekanismene i større egrad også vil gjelde for folkebiblioteksektoren?

I økende grad ser vi at politikk i tillegg til å være tuftet på egne premisser, også må begrunnes ut fra samfunnsøkonomiske prinsipper. På område etter område – også innen kultur – blir politikktiltak testet ut fra om de bidrar til økonomisk verdiskaping. Dersom de bare i begrenset grad gjør det, kommer spørsmålet om andre samfunnshensyn er sterke nok til å begrunne offentlig finansiering, særordninger eller annet. Konkurransetilsynets økende gjennomslag i offentlig debatt og myndighetenes politikktutforming er ett tegn på dette. Eksempelvis har Konkurransemyndighetenes arbeid gradvis bidratt til å endre fastprisavtalen på bøker.

Utviklingen er på ikke entydig og det finnes betydelige motkrefter mot "økonomveldet". Uansett stiller den stadig sterkere vektleggingen av økonomisk begrunnelse for politikk nye krav til faglig og politisk argumentasjon.

Bibliotekene har flere kjennetegn som kan gi en økonomisk begrunnelse for offentlig finansiering. Bibliotekene

⁵ St.meld. nr. 22 (1999-2000) *Kjelder til kunnskap og oppleving.*

- forvalter kunnskap på vegne av oss alle (tilnærmet et kollektivt gode)
- reduserer terskelen for kunnskapstilegnelse for store grupper, til indirekte glede for alle (eksterne virkninger)
- er forbundet med relativt store faste kostnader (stordriftsfordeler) som best håndteres av en eier.

Men holder samfunnsøkonomisk teori som begrunnelse for bibliotekpolitikk? Hva med selve gleden av at det finnes et verdinøytralt rom, en møteplass for kulturell utfoldelse? Hvor det ideologiske tyngdepunktet vil ligge i framtiden, er ikke åpenbart.

Kanskje kan vi også se for oss en todeling av argumentasjonen: felleskapsideologien holder stand som forsvarer av dagens folkebibliotek, men begrunnelsen rekker ikke til investeringer i morgendagens bibliotek? Ny teknologi og nye lokaler framstår som for dyre, for dårlig begrunnet ut fra verdiskapingshensyn. Vi nøyer oss med å slå ring rundt "det vi har"?

Flere spørsmål melder seg:

- I hvilken grad ser vi endringer i begrunnelsen for offentlig kulturpolitikk? Slår nye politikkbegrunnelser også inn i biblioteksektoren?
- Vil en ev. svekkelse av tradisjonell felleskapsideologi også bety en underminering i begrunnelsen for offentlige bibliotek?
- Hva vil en endring i retning verdibegrunnelse av biblioteksektoren ha å si for fagbibliotekene? Vil det øke det offentliges interesse for denne ressursen?

2.4 Bibliotekøkonomiske prinsipper i endring.

Fra å ha blitt styrt etter ikke-kommersielle økonomiske prinsipper, ser vi også at biblioteksektoren beveger seg i en mer kommersiell- og markedsorientert tenkning i forhold til finansiering og drift. Særlig innenfor fag- og forskningsbibliotekene ser vi tendenser i den retning. Gratisprinsippet er ikke så selvsagt lenger, fag- og forskningsbibliotekene tar seg i noen grad betalt for tjenestene sine. Trange kommunebudsjett kan tvinge frem lignende tilstander innen folkebiblioteksektoren. Det er ikke utenkelig med en hel- eller delprivatisering av folkebibliotek tjenestene. Bibliotekene kan også tenkes å finne andre inntektskilder, gjennom sponing av næringslivet, medlemsavgifter eller salg av enkelte tjenester.

Flere spørsmål som melder seg:

- Er gratisprinsippet uforenelig med samfunnsutviklingen ellers?
- Tilsier verdiskapingshensyn at en i større grad bør la brukerne betale "noe" av kostnadene selv?
- Hvordan vil det i så fall påvirke bruken av og i neste omgang oppslutningen om bibliotekene?

2.5 Utdanningspolitikken i støpeskjeen

Politisk har fag-, forsknings- og universitetsbibliotekene tradisjonelt blitt sett på som en vesentlig ressurs innen norsk satsning på forskning, utvikling og kompetanseheving.

Skolebibliotekene i grunnskolen er nedfelt ved lov, men det er ikke lagt føringer på kvaliteten i tilbudet. I 2003 påsto følge leder for den norske Bibliotekaksjonen, Per Olav Kaldestad, at Norge dårligst an i Norden på dette området.⁶

I St.meld. nr. 30 (2003 – 2004) *Kultur for læring* fremmet departementet flere forslag til endringer i grunnopplæringens innhold. Endringene skal nå realiseres gjennom en ny, omfattende reform av hele grunnopplæringen, som har fått navnet *Kunnskapsløftet*. Målet med reformen er at det beste i grunnopplæringen i Norge ivaretas og utvikles videre – slik at elever og lærlinger settes bedre i stand til å møte kunnskapssamfunnets utfordringer. Visjonen er å skape en bedre kultur for læring for et felles kunnskapsløft. Et viktig element i satsingen skal være økt bruk av elektroniske læringsressurser (såkalt e-læring), som man håper vil effektivisere læringsprosesser, og gi mer kunnskap per investert krone.

Når det gjelder høyere utdanning ser vi at konkurransen mellom utdanningsinstitusjonene tetner til. I land som USA og Storbritannia har utdanningsinstitusjonene et mye mer bevisst og aggressivt forhold til markedsføring av eget tilbud, og bruker blant annet sine fagbibliotekjenester som et av trekkmidlene. Vi kan få lignende tilstander her til lands. Hva vil dette føre til for universitet- og høgskolebibliotekene?

Flere spørsmål melder seg:

- Vil det i de nye utdanningsplanene og budsjettene bli plass til en ordentlig satsing på skolebibliotek, eller vil man nøye seg med å satse på at elevene bruker internett?
- Vil økt vekt på e-læring medføre en forsterket dreining mot etterspørsel etter digitale bibliotekjenester på bekostning av de fysiske?
- Vil universitets- og høgskolebibliotekene i større grad konsentrere seg om å betjene sine brukere eksklusivt og kutte ned på dagens omfattende lånesamarbeid og kompetanseutveksling?
- Vil økt offentlig satsning på utdannings- og forskningfeltet føre til større offentlig engasjement også for fagbiblioteksektoren?

2.6 Verden blir mindre!

Ingen politiske program eller økonomiske strategier presenteres i dag uten en referanse til globaliseringen. Globaliseringen virker på mange arenaer, man kan snakke om økt økonomisk globalisering; at vi gjennom en integrering av økonomiene er på vei mot *en grenseløs økonomi*, og at dette legger føringer også på

⁶ Krever nasjonal standard for skolebibliotek/ www.Utdanning.ws,-10.10.2003.

norsk næringsliv. Man kan snakke om den kulturelle globaliseringen; at verden blir mindre og mer kjent for de fleste, at vi i stor skala assimilerer elementer fra andre kulturer. Hvorfor kommer globaliseringen? Noen hevder at den er drevet frem av sterke kapitalkrefter. Andre peker på konkrete politiske tiltak eller at det er teknologien som er den fremste av driverne. Svaret er trolig en kombinasjon.

Som et lite utadvendt og åpent land påvirker globaliseringen oss direkte, både økonomisk og kulturelt. At verden synes mindre for folk flest vil kanskje også gjøre noe med forventningene til hva biblioteket skal levere av tjenester? Mange bibliotek, særlig fag- og forskningsbibliotek, baserer seg i dag i stor grad på tilbudene på Internett fra store internasjonale forlag og databaseleverandører når de skal sette sammen tilbudet sitt. Innlånet fra utlandet utgjør en stor andel av det samlede innlån. Særlig fagbibliotekene er avhengig av kopitjenester og innlån utenfra. Kanskje ser brukerne også etter hvert i større grad til andre eksterne leverandører av foredlet informasjon. I det internasjonale biblioteksarbeidet er det stor fokus på den digitale siden ved virksomheten. Det er spørsmål som ensretting og muligheter for sømløshet, portalmuligheter og indeksering av verdensveven som er i fokus. Det arbeides med en felleseuropeisk portal til nasjonalbibliotekene, en fellesinngang til alle de europeiske landenes nasjonalbibliografi. Dette prosjektet, TEL er for øvrig delfinansiert av EU-kommisjonen⁷. Overnasjonale bibliotekorganisasjoner, blant annet IFLA, jobber for ensretting av bibliografiske standarder og større grad av internasjonal koordinering på bibliotekområdet⁸ Dette krever også en norsk innsats. I august 2005 er det Norges tur til å være vertskap for den store internasjonale IFLA-konferansen, som samler over 3000 delegater.

EU har et eget program for digitalisering og tilgjengeliggjøring av europeisk kultur og informasjon DigiCULT (Digital Heritage and Cultural Content) som driver en rekke prosjekter innen digital lagring, gjenfinning og tilgjengeliggjøring av ulike medier⁹. Slik påvirker EUs arbeide også biblioteksektoren i Norge, om vi blir medlem eller ei.

Flere spørsmål melder seg:

- Hvor langt vil det internasjonale samarbeidet gå? Kan det tenkes klarere internasjonal arbeidsdeling ved at landene i økende grad tematisk spesialiserer seg?
- Hvor viktig blir det å være flinkeste elev i klassen?
- Hvor stort blir spillerommet for en nasjonal bibliotekpolitikk i framover?
- Vil det ha noen effekt for fagbibliotekenes premisser at folk flest etter hvert finner det like naturlig å innhente ulike tjenester fra utenfor Norge?

⁷ TEL-prosjektet <http://www.europeanlibrary.org/>

⁸ IFLA-CDNL Alliance for Bibliographic Standards (ICABS) og IFLA UNIMARC <http://www.ifla.org/VI/7/icabs.htm> og <http://www.ifla.org/VI/8/up.htm>

⁹ http://www.cordis.lu/ist/directorate_e/digicult/index.htm

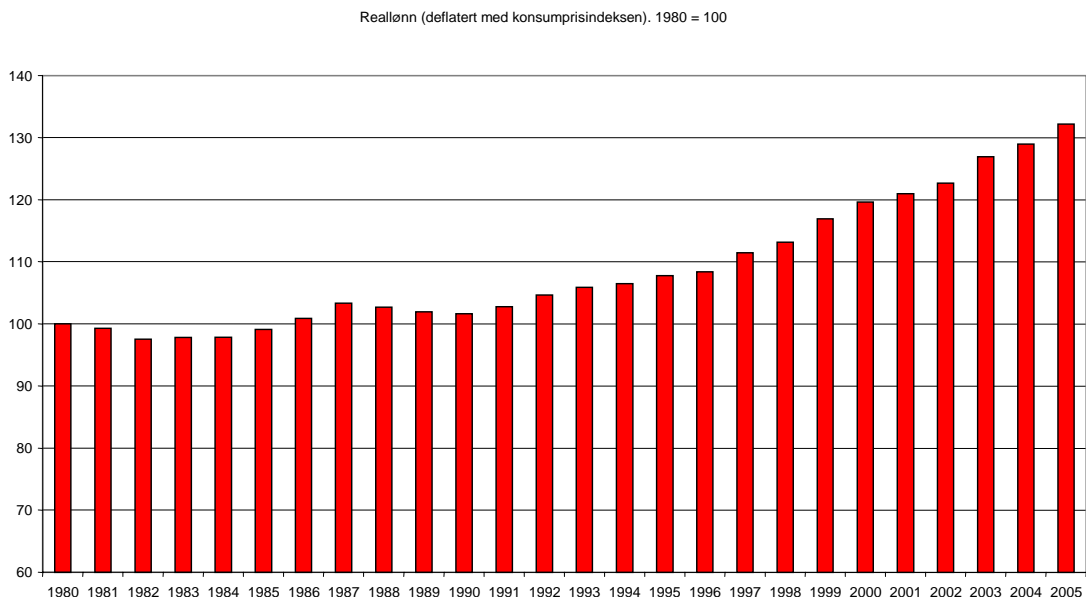
3 Privat vekst – offentlig innstramming

Norge har de siste tiårene opplevde en formidabel vekst, langt raskere enn de fleste andre land. I 1970 lå Norge på 16 plass i verden når det gjaldt brutto nasjonalprodukt (BNP) per innbygger. I dag ligger vi på tredje plass, etter Luxembourg og USA. Denne raske klatringen mot *velstandstoppen* har skjedd samtidig som de andre rike landene også har opplevd sterk økonomisk vekst. I hvilken grad spiller økende rikdom noen rolle for bibliotekene som institusjon?

3.1 Vi blir rikere

I takt med at landets rikdom har vokst, har også den enkelte innbygger fått mer å rutte med, både i form av økende kapitalinntekter og lønnsinntekter, jf Figur 3.1 som viser reallønnsutviklingen de siste årene. Den viktigst årsaken ligger i endringer i næringsstruktur – fra virksomheter med relativ lav produktivitet og lav betalingsvillighet for produktene, til virksomheter som produserer nye og mer verdifulle varer og tjenester eller som produserer smartere og mer effektivt. Denne utviklingen er generell, har pågått i mer enn 200 år og vil med høy sannsynlighet fortsette lenge.

Figur 3.1 *Reallønn for arbeidere og funksjonærer i industrien (deflatert med konsumprisindeksen). 1980 = 100*

Kilde: Finansdepartementet, St.meld. nr 1 (2004-2005)

Samtidig har det siste årene vært mye fokusert på de "fattige" i Norge, og denne gruppen vil ikke forsvinne. Noen forblir fattige, men det er ikke opplagt om denne gruppen vil øke. Forskning kan tyde på at holder man studenter utenom, så har andelen av relativt fattige i Norge holdt seg stabil over lang tid. I andre land kan det se ut som om forskjellene øker. Hvordan avstanden mellom ulike inntektsgrupper vil fortone seg framover er usikkert.

Økende privat rikdom øker etterspørselen etter så kalte inntektselastiske goder (varer og tjenester vi bruker en *større andel* av inntekten på når inntekten øker). Typiske inntektselastiske goder er opplevelser av alle slag, inkludert kulturelle opplevelser. Et annet inntektselastisk gode er fritid, jf Figur 4.6. *Hva* vi vil bruke den økte private rikdommen til er ikke opplagt.

Flere spørsmål melder seg:

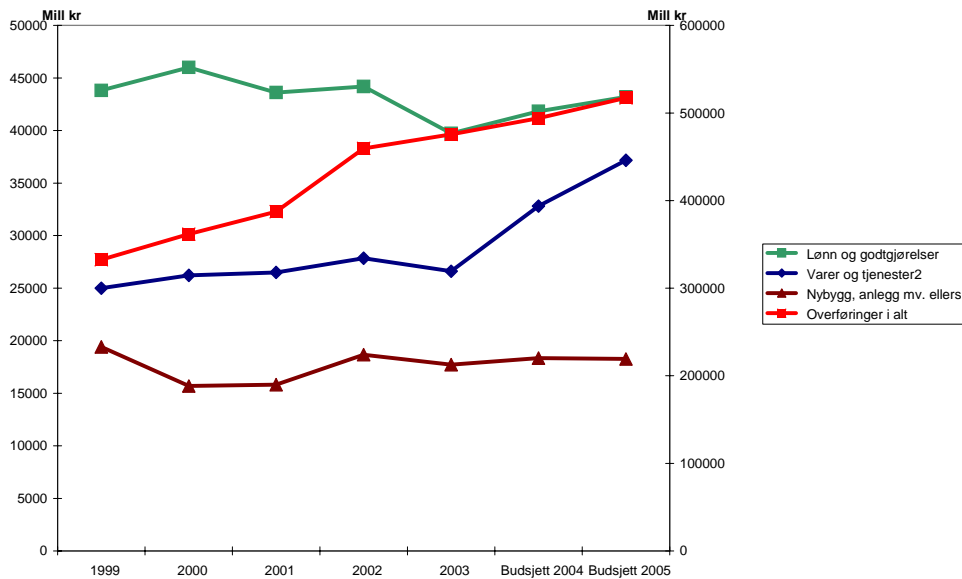
- Når prisen på bøker faller og de lett kan bestilles eller lastes ned fra internett, er det da behov for å låne bøker på biblioteket?
- Er bibliotekbesøk en attraktiv opplevelse i seg selv?
- Vil etterspørselen etter bibliotek variere med inntektsnivå? Vil ulike inntektsgrupper besøke ulike bibliotek og kan bibliotekenes tilbud komme til å tilpasse seg en slik utvikling?

3.2 Offentlig rikdom, men strammere budsjetter?

Den norske stat er blant verdens rikeste stater med større budsjettoverskudd hvert år enn de aller fleste land. Samtidig strammes det stadig inn på offentlige budsjetter. I de fleste sektorer som er avhengig av offentlig finansiering, er det en følelse av tilbakegang, vekststagnering eller underfinansiering av satsinger. En rik stat og utbredt følelse av offentlig fattigdom framstår som paradoksal. Det kan være flere grunner til dette:

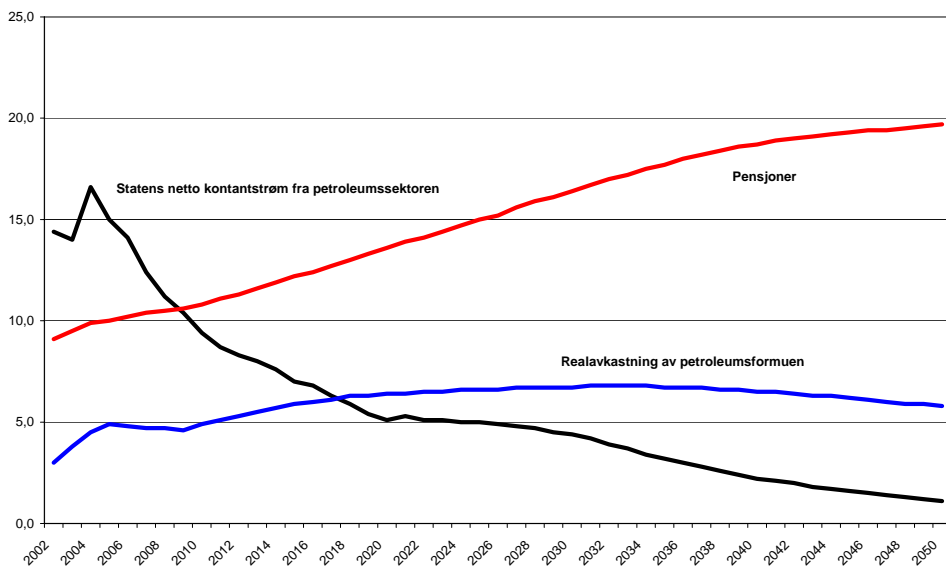
- Kostnadene i offentlig sektor er primært arbeidslønninger, som stiger i takt med samfunnet for øvrig. Vekst i offentlige utgifter kan derfor gå hånd i hånd med konstant ytelsesnivå. Offentlige aktivitet framstår som dyrere enn før.
- En økende andel av offentlige utgifter brukes på overføringer (spesielt trygder), samtidig som utgiftene til lønn går reelt ned, jf Figur 3.2.
- Store deler av budsjettoverskuddet skyldes inntekter fra petroleumssektoren som antas å g tilbake. Samtidig tilsier veksten i antall pensjonister og statens pensjonsforpliktelser at statens overskudd om kort tid vil bli endret til et budsjettunderskudd, jf Figur 3.3. Bekymring for statens langsiktige balanser gjør at villigheten til å bruke penger nå er liten. Vi sparer i stedet i petroleumsfondet.

Figur 3.2 Statens utgifter, utvalgte hovedposter. Overføringer, høyre akse. Øvrige, venstre akse

Kilde: SSB

Figur 3.3 Langsiktige utviklingstrekk. Pensjoner, realavkastning av petroleumsformuen og statens netto kontantstrøm av oljeformuen. Prosent av BNP for Fastlands-Norge

Kilde: St.meld. 1 (2004-2005). Nasjonalbudsjettet 2005 Finansdepartementet

Flere spørsmål melder seg:

- Vil veksten i offentlige overføringer aldri ta slutt?
- Hvilket rom er det for produksjon av offentlige goder, som kultur, som bibliotek? Fortrenger veksten i folketrygdens utgifter "all" annen offentlig ressursbruk?

- Hva med inntektssiden? Kan ikke skattene økes?
- Kan det tenkes at de offentlig finansierte bibliotekene etter hvert vil måtte legitimere driften sin med at de bidrar til vekst, og at enkelte av dem vil justere tilbudet sitt deretter og gå fagbibliotekene i nærings?

3.3 Den kreative klassen reiser seg og skaper nye næringer?

En økende andel av befolkningen jobber i hva som kan omtales som kreative yrker; artister, designere, utøvere av de såkalte frie yrker (leger og andre helsearbeidere, advokater, arkitekter, etc), forskere og vitenskapsfolk, ingeniører, teknologer, og finansfolk. En annen side ved denne utviklingen er en sterk vekst i kultur som næring. Mange av samfunnets mest velstående finner vi innenfor kulturelle og kreative næringer (selv om det også er motsatt).¹⁰ Nyskapingen innenfor det kommersielle kulturmarkedet er økende. Det samme gjelder for annet næringslivs interesse for kultur som sponsorobjekt og som innsatssvare.

Flere spørsmål melder seg:

- Når flere lever av kultur, øker da etterspørselen etter bibliotekenes tjenester?
- Når kultur blir næring, hvilken plass har da offentlige gratistjenester?

4 Samfunnet forandrer seg – målgruppen er ikke som før

Bibliotekene skal først og fremst være til for borgerne, på en måte som tjener fellesskapet. Men borgerne forandrer seg, i samspill med velstandsutvikling, globalisering, aldring og nye teknologiske muligheter. Vi frigjør oss fra gamle rammer.

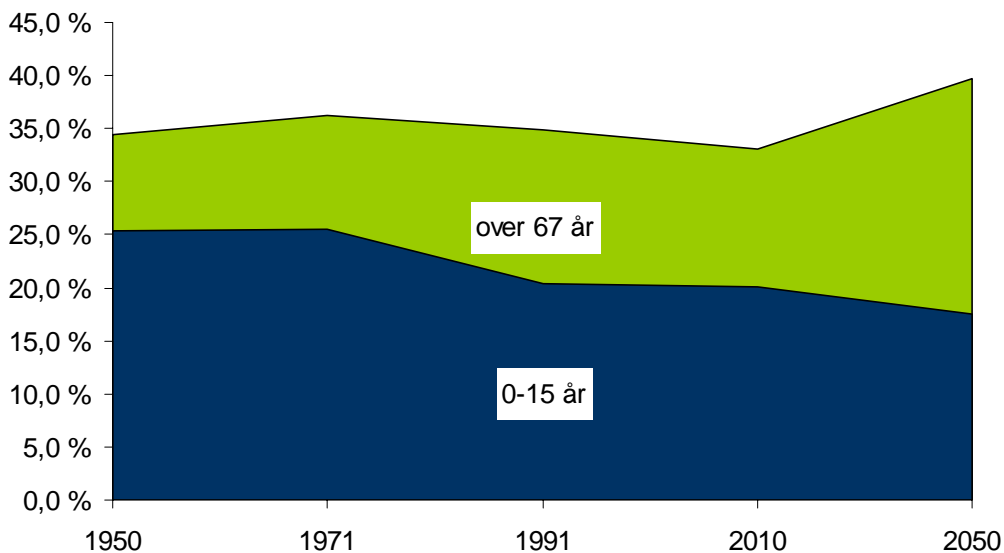
4.1 Vi blir eldre

Takket være velstandsutviklingen og medisinsk fremgang lever vi lenger enn før. Samtidig har barnekullene i et langsiktig perspektiv gått ned, og har nå stabilisert seg på et nivå der den gjennomsnittlige norske kvinne føder 1,7-1,8 barn. Dermed endrer befolknings sammensetningen seg tilsvarende – det blir relativt sett flere eldre og færre unge blant oss. Det som har fått mest oppmerksomhet, er den såkalte ”eldrebølgen”, selv om det foreløpig nok er riktigere å kalle utviklingen for ”godt-voksen-bølgen”. For øyeblikket er ca 13% av befolkningen over 67 år gammel, og omtrent slik vil det fortsette en stund til. På grunn av de store etterkrigsbarnekullene er det nemlig slik at det er først når disse blir gamle at vi virkelig vil merke forandringen. Eldrebølgen slår virkelig innover oss først omkring 2020.

¹⁰ Amerikaneren Richard Florida har med sin bok ”The Rise of the Creative Class” har pekt på dette og mener at det er denne ”kreative klassen” som er viktigst for vekt og velstand. Boka har skapt mye debatt som vi lar ligge i denne sammenheng.

Frykten for konsekvensen av eldrebølgen vil imidlertid kunne føre til endringer i pensjonssystemene, med konsekvenser for hvor lenge eldre står i arbeid, og hvor mye de får å rutte med som pensjonister.

Figur 4.1 Andelen unge og eldre i befolkningen

Mer interessant enn å telle de eldre er det kanskje å spørre seg om de eldre i fremtiden vil oppføre seg annerledes enn eldre i tidligere tider. Begreper som "dessertgenerasjonen", "sekstiåttene" osv. kan antyde noen forventninger om at fremtidens eldre kan bli mer kravstore og kampvillige enn "generasjonen som bygde landet". Men dette kan også være en feilslutning – for hva former et menneske sterkest: generasjonen det har vokst opp i, eller livsfasen det er inne i?

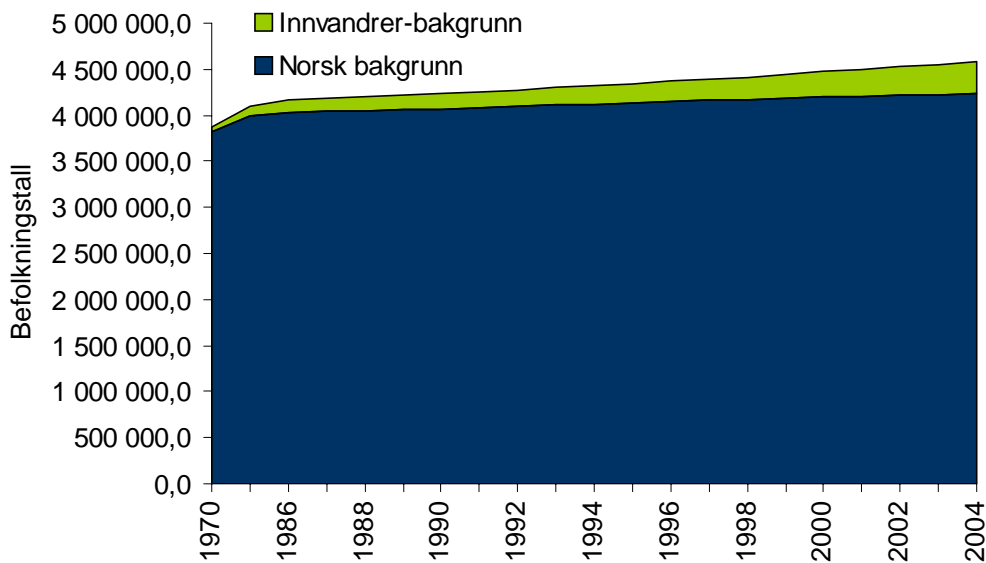
Flere spørsmål melder seg:

- Vil de godt voksne og de eldre, med sine behov og verdier, prege samfunnets prioriteringer mer enn de unge i årene som kommer? Hva slags prioriteringer vil det i så fall være?
- Vil genteknologien og andre medisinske gjennombrudd føre til en radikalt forlenget levetid? Forlenger vi i så fall perioden som friske og livskraftige, eller som syke og pleietrengende? Vil eldre stå lengre i jobb?
- Hvor velstående vil fremtidens pensjonister være? Og hvordan vil de prioritere sin tid og sine penger?

4.2 Norge blir flerkulturelt

På grunn av arbeidsinnvandring, familiegjennomføring og tilstrømning av flyktninger og asylsøkere, er befolknings sammensetningen i rask og ugjenkallelig endring. Den tiden det å være norsk stort sett innebar å være blond, "sånn litt kristen" og "født med ski på beina", er forbi. I dag er ca. 7% av befolkningen såkalte første- eller andregenerasjons innvandrere, en tredobling siden 1980. Utviklingen fortsetter med uforminsket styrke, hvis ikke det skjer store politiske og økonomiske forandringer i Norge og i verden.

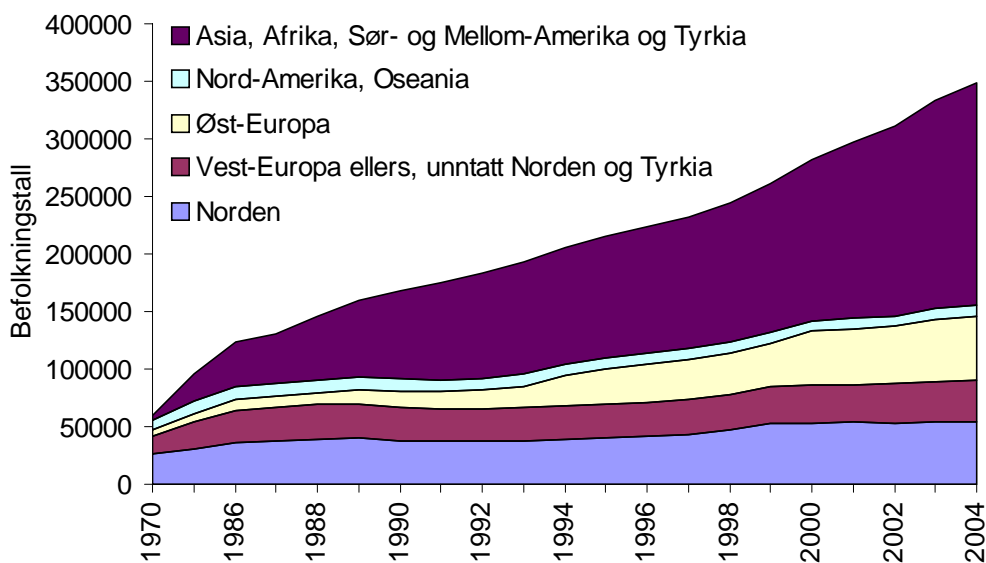
Figur 4.2 *Det blir flere innvandrere*

Kilde: SSB. Merk: Innvandrerbakgrunn er definert som "har to utenlandskfødte foreldre"

En stadig større andel av innvandrerbefolkningen har bakgrunn fra Asia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika og Tyrkia – og utgjøres altså av mennesker som er ganske sterkt kulturelt forskjellig fra flertallet av den norske befolkningen. Mens innvandrere fra Norden, Europa og Vesten for øvrig som regel assimileres eller integreres ganske raskt i det norske samfunnet, er det mange grupper av spesielt asiatisk og afrikansk opprinnelse som integreres mye langsommere, og som i stedet i stor grad etablerer "samfunn i samfunnet". I noen av disse gruppene har mange vel så god kontakt med "opphavslandet" sitt som med det norske samfunnet.

Figur 1 *Sammensetningen av innvandrerbefolkningen*

Kilde: SSB

Flere spørsmål melder seg:

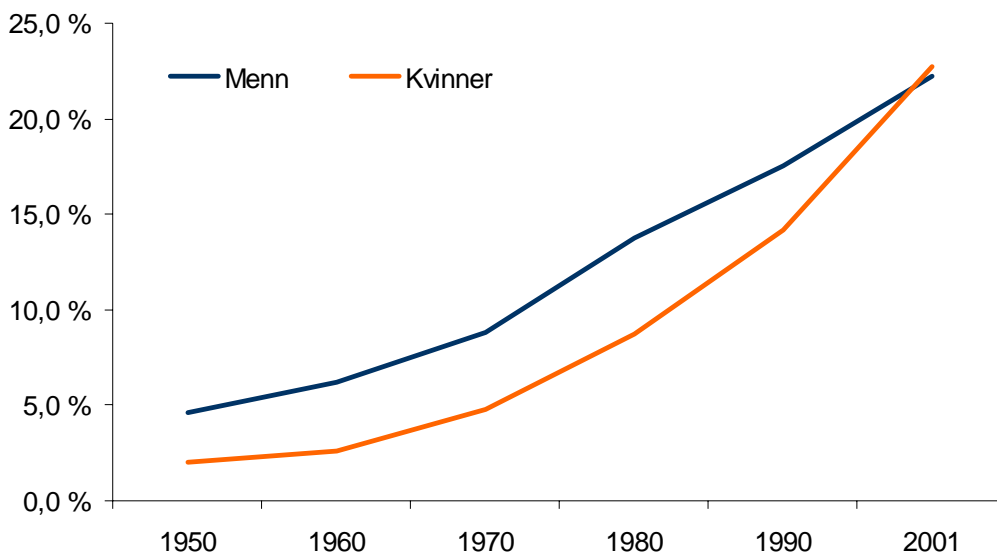
- Blir Norge i realiteten også et flerspråklig samfunn? Hvilke språk blir i så fall viktige ved siden av norsk og engelsk? Hva skjer med norsken?
- Hva vil skje med fellesskapsfølelsen på tvers av kulturelle grupper? Blir de kulturelle konfliktene stilt på spissen?
- Hvilke ønsker og behov vil de ”nye” kulturelle gruppene ha i årene som kommer? Hvordan vil de etterspørre kultur og kunnskap?

4.3 Flere og flere har høyere utdanning

Til tross for at bibliotekene er et tilbud med lav terskel, er det likevel slik at det er høyt utdannede mennesker som er de hyppigste brukerne.¹¹ samtidig ser vi at ulike befolkningsgrupper i større grad forventer at offentlige tilbud er tilrettelagt sine behov. Er behovene de samme for høyt utdannede som for grupper med lav utdanning?

Utdanningsekspløsjonen (se Figur 4.3) er således en viktig faktor som har ganske direkte implikasjoner særlig for fagbibliotekene, men også for de andre bibliotektypene i samfunnet.

Figur 4.3 Veksten i andel menn og kvinner som har høyere utdanning

Kilde: SSB

Flere spørsmål melder seg:

- Vil tendensen til at stadig flere tar høyere utdanning fortsette?
- Hvordan vil det stadige høyere utdannelsesnivået påvirke forventningen til bibliotektilbud? Blir brukerne mer kritiske og kravstore?

¹¹ SSB Kulturstatistikk 2003 Tabell 1.1.

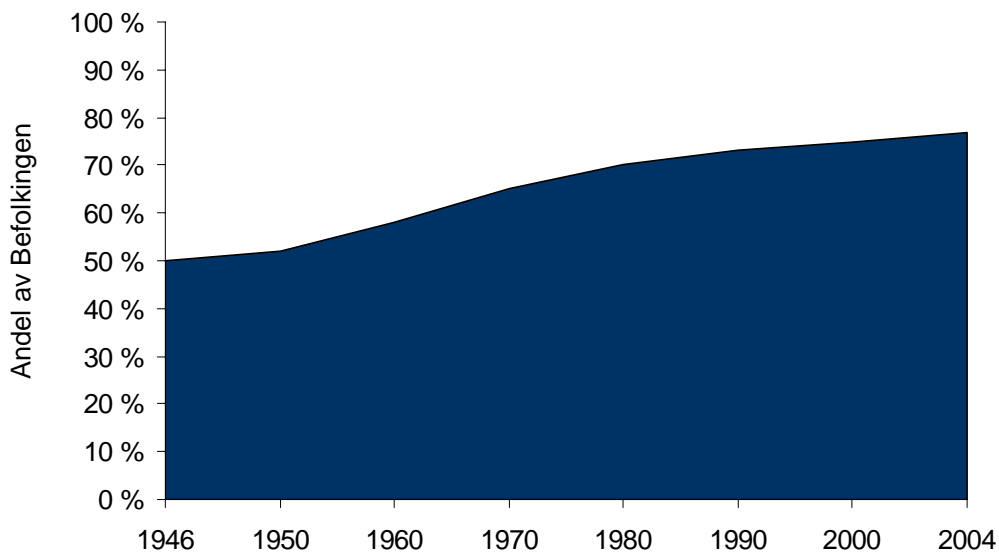
- Blir vi flinkere til å søke frem til informasjonen selv? Hvilke krav stille da til bibliotekaren?

4.4 Blir vi fortsatt mer urbane, eller kan flyttestrømmene snu?

I takt med industrialisering, effektivisering av landbruket, utdanningsekspløsjonen og endringer i kultur og verdier – og til tross for aktive distriktpolitiske virkemidler – har flyttestrømmene i Norge i lang tid gått fra utkantstrøk til tettbygde strøk. Små lokalsamfunn opplever befolkningsnedgang, mens byene vokser – spesielt rundt Oslofjorden. Spesielt ser vi at det er mennesker med høy, og ofte spesialisert, utdanning som flyter.

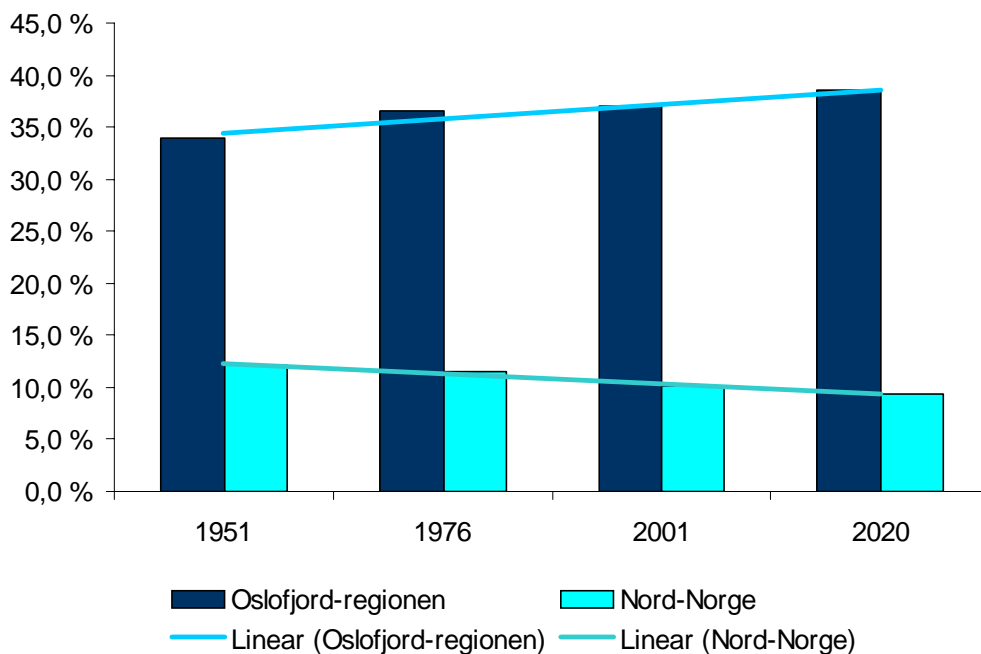
Drivkreftene vil trolig virke i samme retning også i det nærmeste tiåret, men andre krefter kan også blande seg inn. Utviklingen i informasjons- og kommunikasjons-teknologi gjør at vi i mindre og mindre grad er bundet til å bo i nærheten av arbeidet vårt. Lenge har det vært snakket om at dette kunne føre til en revitalisering av landsbygden, men hittil har lite skjedd. Noe kan likevel være i emning, som vi kan se for eksempel av den store interessen som det for tiden er for å kjøpe småbruk utenfor byene – etter at reglene om driftsplikt har blitt myket opp. Mindre steder med sjarm og vitalitet kan framstå som attraktive alternativer til hektiske storsteder.

Figur 4.4 Andel av befolkningen som bor i by

Kilde: SSB

Figur 4.5 *Andel av befolkningen som bor i Oslo og i Nord-Norge*

Kilde: SSB

Flere spørsmål melder seg:

- Vil befolkningsgrunnet for utkantsbiblioteker fortsette å forvitne?
- Vil en forsterket trend til at høyt utdannede mennesker søker ut fra tettbygde strøk endre behovet for biblioteker i distriktene?

4.5 Vi frigjør oss fra gamle rammer – og fanges i nye?

Historisk er vi vant til å forstå individene som medlemmer av klasser, nasjoner, klaner og sosiale grupper, og vi er vant til å forstå deres sosiale, politiske og økonomiske ståsted og behov i lys av denne tilhørigheten. Dette bildet er i endring, ettersom motsetningen mellom arbeid og kapital er svekket, og den sosiale mobiliteten i de vestlige velferdssamfunn har blitt sterk. "Klassereisen" har blitt et motebegrep, og stadig flere opplever både gledene og frustrasjonene ved å kunne (eller måtte) skape sin egen identitet og tilhørighet.

Først kom frigjøringen fra fattigdom som gjorde at større og større deler av befolkningen fikk mulighet til å vektlegge andre deler av tilværelsen enn overlevelse og reproduksjon. Deretter kom stadig større muligheter til å velge yrker og samlivspartnere uavhengig av arv og familietilhørighet. Så kom kvinnefrigjøringen og endringer i kjønnsrollene.

På stadig flere områder kan individene nå selv velge sine sosiale relasjoner og mellommenneskelige forpliktelser – vi konstruerer vår identitet gjennom de valgene vi gjør, å søker å "realisere oss selv". Men stadig sterkere kommersielle og andre krefter ønsker også å leve av å skape og tilfredsstillende nye behov gjennom vår trang til utfoldelse og attraktiv identitet. Hva gjør dette med oss? Spådommene strekker seg fra dystre dystopier om samvittighetsløse hyper-

egoister til ideer om at vi beveger oss mer og mer over fra individuelle personer med en varig kjerne til situasjonsbestemte mennesker med fleksibel identitet (se Boks 4.1).

Boks 4.1 Den samvittighetsløse partikkel og det fleksible "situid"

Den franske misantropen og forfatteren Michel Houellebecq har med sin bok "De grunnleggende bestanddeler" (*Les particules élémentaires*) skapt oppstyr både i sitt hjemland og de fleste andre steder der boken har blitt lest. Med et voldsomt engasjement skildrer han et dystopisk samfunn der kapitalisme, individualisme, oppløsning av kjernefamilien og seksuell frigjøring i sum har resultert i et samfunn preget av en "narsissistisk kappestrid", der kjærlighet, medfølelse og fellesskapsansvar forvitrer:

... menneskene er snare til å danne hierarkier, og de streber alt de kan etter å føle seg bedre enn sine likemenn. Sverige og Danmark, som tjente som eksempler for de europeiske demokratiene på vei mot økonomisk likestilling, kom også til å stå som et forbilde for seksuell frihet. Innenfor [...] middelklassen, som etter hvert omfattet både arbeidere og funksjonærer – eller mer presist uttrykt: blant barna til denne middelklassen – åpnet det seg nå et nytt område for den narsissistiske kappestrid. (s. 66)

Ideen om det fleksible *situid* er blant annet utviklet av danske forskere tilknyttet Institut for Fremtidforskning. Den verden *situidet* lever i, forandrer seg veldig raskt. Det som var sikker viten i går, kan bli trukket i tvil om en uke. *Situidet* skiller seg dermed også fra individet ved at han eller hun ikke er så opptatt av å "bli noe" som å "være noe". Forskjellen ligger i at mens individet søkte en gang for alle å bli for eksempel brannmann, politi, bibliotekar eller musiker, og så være det resten av livet, så gjelder det for *situidet* hele tiden å kunne finne sin plass i nye sammenhenger. *Situidets* utvikling er altså ikke rettet mot et bestemt mål som individets, men består av en konstant utvikling med en mer kortsiktig retning, en forandring. Spørsmålet om "hvem er jeg" mister tyngde i forhold til spørsmålet "hva kan jeg gjøre her?", og da blir muligens kortvarige relasjoner til andre og til situasjonen viktigere enn en egen essens i personen.

Kilder: Michel Houellebecq (2000) *De grunnleggende bestanddeler*. Oslo: Cappelen, og <http://www.psy.ku.dk/estrid/INDHOLD/situid.htm>

Men disse identitetsoppløsende tendensene vil som alle tendenser møte en motkraft som springer ut av noen av de samme drivkreftene. For individualiseringen vil ikke bare kunne føre til *situidisering* og atomiserte "partikkel-individer", men også til varige og sementerte selvvalgte fellesskap, der mennesker som deler en interesse, en tro eller annet de føler sterkt for, søker sammen, eller til motreaksjoner i form av økt vektlegging av samfunnsdygder og kulturell bevissthet.

Flere spørsmål melder seg:

- Er vi på vei mot nye, selvvalgte fellesskap i et aktivt sivilsamfunn, eller beveger vi oss mot et kaldere "meg-selv-nok"-samfunn basert på nærsynt egoisme? Hva kan det bety for bibliotekenes rolle som møteplass?

- Vil individualismen gli over i egoisme og forflatet sanselighet og populærkultur, eller vil motsatsen ta over i form av nytt fokus på dygder og kulturell bevissthet?

4.6 Vi blir mer kravstore – husmannsånden blir borte

Den norske husmannen var sterkt avhengig av bonden han tjente under. Han likte ikke alltid den underordnede rollen, men aksepterte hierarkiet i praksis. Da husmannen ble til industriarbeider tok han med seg mye av respekten for ”øvrigheten”, og husmannsånden har på et vis preget forholdet både til arbeidsgiver og offentlige myndigheter. Mange ble passive mottagere av de tjenester som øvrigheten måtte finne det for godt å stille til disposisjon. Velferdssamfunnet videreførte mange sider ved husmannstradisjonen – mange ble klienter.

Gradvis har imidlertid rettighetstankegangen slått igjennom i forhold til velferdsgodene, mens den kravstore kunde er rollemodellen for relasjoner der det betales for en tjeneste.

Det ser altså ut til at vi blir mer og mer kresne i all vår velstand, og mange beklager seg (sic!) over en tiltagende ”sutrekultur”.

Flere spørsmål melder seg:

- Vil vi i fremtiden se på bibliotek tjenester som en rett vi har krav på helt gratis, eller som en tjeneste vi er villige til å kjøpe?
- Hva skal til for å tilfredsstille den kresne og kravstore bibliotekbruker i fremtiden?

4.7 Skvises vi i tidsklemmen – eller river vi oss løs?

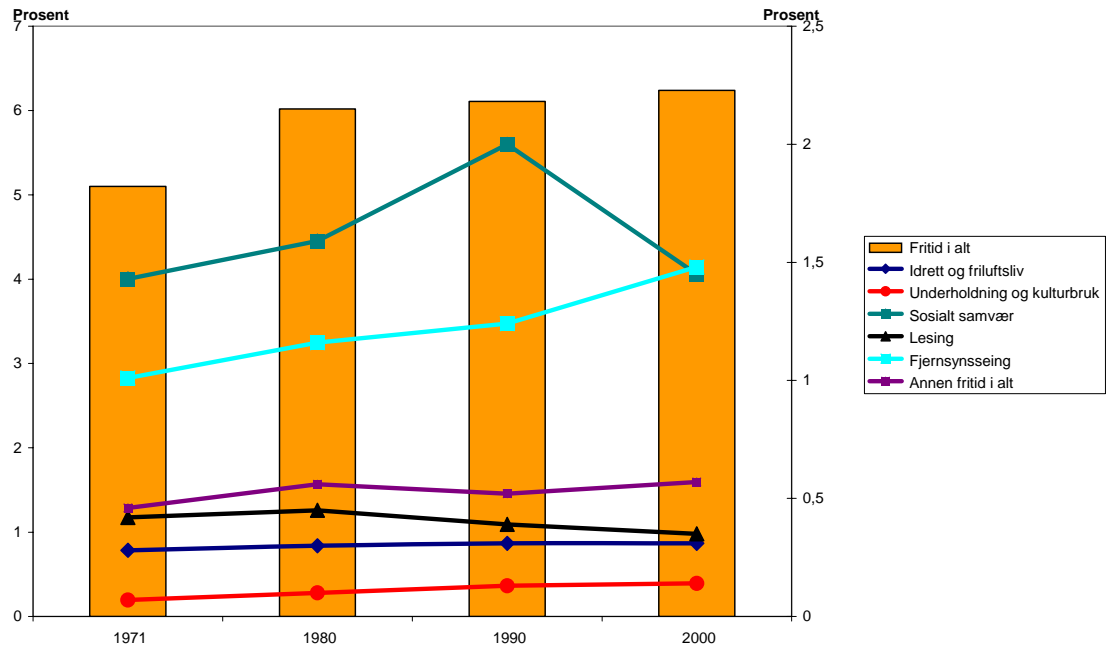
Når alt skal presses inn i en hylende, intens samtidighet, øker naturligvis mengden av opplevelser. Men alt har sin pris. I dette tilfellet består kostnaden blant annet av at både fortid og fremtid forsvinner ut av synsfeltet, at vi får en tid der alt står stille i rasende fart. (Thomas Hylland-Eriksen, ”Øyeblikkets Tyranni”)

Til tross for at produksjonen i samfunnet blir mer og mer effektiv og at menneskene i gjennomsnitt bruker kortere tid til lønnsarbeid, opplever flere og flere av oss at vi har fått det travlere. To grupper er spesielt hardt rammet – småbarnsforeldre (spesielt enslige forsørgere) og unge ambisiøse mennesker (spesielt karrierkvinner). ”Tidsklemmen” er begrepet som gjerne brukes for å beskrive disse gruppenes virkelighet. Tidsproblemet kan imidlertid like godt være et uttrykk for overskudd. Moderne mennesker vil ha råd og til så mange flere goder enn de rekker å fortære – ikke minst kultur- og fritidsaktiviteter. Tiden er fysisk og kan ikke kjøpes for penger.

En stadig mer invaderende reklame- og påvirkningsindustri bidrar til dette. Og de fleste ting og opplevelser blir med teknologiens hjelp umiddelbart tilgjengelige – samtidig – om man bare hadde hatt tid. Samtidig opplever mange at altfor store deler av fritiden deres spises opp av mange små tidstyver – og bokhandlerne

bugner over av selvhjelpsbøker som handler om hvordan man skal klare å bli av med tidstyver og øyeblikkets tyranni, og klare å leve slik man egentlig vil.

Figur 4.6 Tidsbruk til ulike fritidsaktiviteter totalt blant alle nordmenn.
Prosent av total tid

Kilde: SSB. Levekårsundersøkelsen

I denne verden der alt ser ut til å gå fortere, og forbrukspress og karrierejag presser seg på, vokser det selvfølgelig også frem motkrefter. I den senere tiden har dette gitt seg konkrete utslag i nye interesseorganisasjoner og nettverk som arbeider for å frigjøre menneskene fra dette jaget, og erstatte det med langsomhet og livskvalitet. Fra Italia har vi fått "slow food"-bevegelsen og "cittá slow" (langsomme byer), som har spredd seg til USA og til flere europeiske land, inklusive Norge.¹² Et annet eksempel er "simple-living"-bevegelsen som startet i USA, og som har fått mye oppmerksomhet også i Europa – spesielt Danmark. I Norge har vi prosjektet 07-06-05, som er en alternativ fokusering på 100-årsjubileet for frigjøringen fra Sverige, der poenget er å markere frigjøringen fra tidstyranniet¹³. Spørsmålet er om disse motkreftene representerer marginale grupper som dyrker nye luksusgoder (se Boks 4.2), eller om de vil makte å forandre samfunnsutviklingen mer overordnet.

Boks 4.2 Hans Magnus Enzensberger og de nye luksusgodene

Hva skjer når tidligere tiders materielle luksusgoder i økende grad er allemannseie eller i alle fall synlig tilgjengelige nesten overalt, samtidig som vi bor tettere, jobber mer, og har mindre uberørt natur?

Den tyske poeten, dramatiker, kultursosiologen, redaktøren og essayisten Hans Magnus Enzensberger (1929-) har gitt svar på det i sitt essay "the Future of

¹² Se for eksempel <http://www.slowfood.com/> og <http://www.cittaslow.no/>

¹³ Se <http://www.simpleliving.net/>, <http://www.simple-living.dk/>, <http://www.07-06-05.com/765/>

Luxury” (Enzensberger, 1997a) – og stikkordet er nye knappe goder, goder som er knyttet til å unnsnippe overfloden og dens konsekvenser. Mens fete biler, gullsmykker og dyre merkeklær nå dyrkes som statussymboler av kriminelle gjenger i storbyenes fattigstrøk, vil eliten etter Enzensberger syn måtte lete etter andre måter å signalisere sin eksklusivitet på. Hans teori er at de nye luksusgodene vil bli å finne blant grunnleggende livsnødvendigheter som blir stadig knappere – som ro, godt vann og god plass. Disse godene vil ikke være til salgs i noen Taxfree-butikk eller ”mega-store”:

- Tid: Tid er det viktigste av alle luksusgoder. I dag er det pussig nok deler av eliten som har alle minst innflytelse over sin egen tid. Mange av dem som tjener best i dag, jobber 80 timer og mer i uken. Men også industriarbeidere, pendlere og foreldre er svinebundet til takten som ligger nedlagt i maskiner, togruter, skoletider, osv.
- Oppmerksomhet: I vår moderne medievirkelighet bombarderes vi kontinuerlig med informasjon i form av nyheter, underholdning, reklame, etc. Aktørene som produserer denne informasjonen, kjemper en kamp på liv og død om å legge beslag på våre dyrebare minutter. Kun ved å stenge ute denne tilfeldige strømmen av informasjon, kan vi konsentrere oss om de tingene vi selv ønsker å se, høre, føle og vite.
- Plass: De fleste av oss lever våre liv i trengsel – i rushtidskøene i trafikken, i overfylte handlesentre, og i hjem som er stappende fulle av ting. Den som kan flytte seg bort fra disse trange burene, lever i luksus, det samme gjør den som kan innrede sitt hjem luftig og minimalistisk. Det som mangler for de fleste, er det overskuddet av plass som kreves for å bevege seg fritt.
- Miljøet: Stadig færre nyter godt av det privilegium å kunne puste inn luft eller drikke vann som ikke lukter eller smaker litt ubehagelig. Enhver som ikke selv produserer egen mat, må betale ekstra for å få varer som ikke inneholder giftstoffer. Mulighetene til å trekke seg tilbake til det helt rene miljøet blir stadig mindre.
- Sikkerhet/trygghet: Staten har etter hvert lykkes dårligere i å garantere innbyggernes sikkerhet, og private vakselskaper opplever eventyrlig vekst. Samtidig dukker stadig nye trusler opp på horisonten – terrorisme, nye smittsomme sykdommer, etc.

Mens luksus i tidligere tider handlet om økning i overflod, vil framtidens luksus ifølge Enzensberger bestå av å unnsnippe overfloden. En toppleder eller en filmstjerne vil kanskje aldri kunne lykkes i nettopp det. Likevel ville det være et hån å si at den arbeidsledige som har all mulig fritid, er privilegert. Enhver som bare besitter ett av de ovennevnte knappe godene, kan ikke nyte noen av dem.

Kilde: Hans-Magnus Enzensberger (1997) ”The Future of Luxury”, i Zig Zag, *The Politics of Culture and Vice Versa*. New York: The New Press

Flere spørsmål melder seg:

- Bibliotek tjenester er gratis, men tid koster. Har vi i fremtiden tid til å oppsøke de fysiske bibliotekene?
- Hvis vi er villige til å betale for å få den faglige informasjonen vi trenger digitalt, levert direkte fra produsent, i stedet for å gå veien gjennom fagbiblioteket for lån, hva vil det ha å si for disse?

- Spesielt de tradisjonelt flittigste leserne - kvinnene - er travlere enn før, vil de fremdeles finne tid til for eksempel skjønnlitteratur?
- Kan motkreftene mot tidstyraniet bli noe mer enn en parentes?
- Er tid til å lese bøker et eksempel på et av de nye luksusgodene, som de privilegerte vil smykke seg med?

4.8 Hva blir de nye møteplassene?

Tidsklemmen som mange opplever gjør prioriteringene i hverdagen tøffere. Sammen med stadig større muligheter til å velge sine egne fellesskap, og stadig sterkere kommersialisering av samfunnet, gjør det at samværsformene forandres. Mange mener å observere tendenser til at mennesker i økende grad søker sammen i fellesskap av likesinnede i identitetsbekreftende fellesskap på bekostning av brobyggende fellesskap på tvers av ulike bakgrunner (se Boks 4.3). Ulike religiøse grupper holder seg til sine egne,

Boks 4.3 Robert Putnam og den ensomme bowlingspilleren

I boken "Bowling Alone" fremsetter Harvard-sosiologen Robert Putnam en provoserende tese. Han argumenterer for at vårt samfunns helse er truet av en forvitring av sosial kapital – relasjoner, nettverk og interaksjoner som binder samfunnet sammen og skaper grunnlag for tillit og samhold. Spesielt den brobyggende sosiale kapitalen er viktig i et pluralistisk samfunn. Putnam viser til en bekymringsfull trend i USA til at hele spekteret av tradisjonelle åpne grupper og organisasjoner – fra bowlingklubber til Lions Club – har opplevd sammenhengende medlemssvikt helt fra 1960-tallet, og nå i stadig raskere takt dør ut. Årsakene finner han i tv-titting, kvinners inntreden i arbeidslivet og fremveksten av drabantbyer med lange arbeidsreiser.

Putnam hevder at vår evne til å fungere sammen i pluralistiske samfunn kan være truet av denne trenden, og stiller spørsmålet om hva slags organisasjoner og møteplasser som i fremtiden skal ivareta samfunnets behov for brobyggende sosial kapital.

Kilde: Putnam, R. D. 2000. Bowling alone : the collapse and revival of American community. New York: Simon & Schuster.

Tidligere tiders åpne torg er erstattet av dagens hyper-kommersielle kjøpesentre, idrettsklubber sliter med konkurransen fra kommersielle helsestudioer. Flørtingen forflytter seg inn i kommersielle arenaer som nettsjekking og speed-dating. Utallige andre eksempler kan nevnes.

Flere spørsmål melder seg:

- Blir det mer og mer sant at "like barn leker best"? Er det riktig at flere og flere møteplasser er kommersielle?
- Hva betyr det for betydningen av bibliotekene som møteplass?
- Kan bibliotekene fungere hvis den sosiale kapitalen forvitrer?

5 Den sømløse, den trådløse og den hemningsløse teknologien!

Basert på utviklingshastigheten i dag kan vi regne med et fremtidig Norge der en rekke teknologiske nyvinninger og forbedringer gir (for oss i dag) uante muligheter. Spørsmålet er snarere HVOR store endringer som faktisk vil finne sted. Den teknologiske utviklingen påvirkes også av en rekke andre faktorer, særlig økonomiske og sosiokulturelle tendenser. I et samfunn der trygghetstrang og uro er gjeldende vil man sannsynligvis i større grad være skeptisk til ny teknologi. En blomstrende økonomi gir vilje og lyst til å satse på nye produkter. Teknologien griper i større grad enn før inn i samfunnet og forandrer menneskenes hverdag. Derfor har den teknologiske utviklingen også *større samfunnsformende kraft* enn tidligere.

Det er vanskelig å forutse hvor vi vil være teknologisk om noen tiår, men vi ser en del tendenser i dag som nok vil videreføres og forsterkes fremover.

5.1 Verden digitaliseres!

En vesentlig tendens innen teknologien er økt utbredelse. Teknologiens utbredelse øker rent geografisk; den avanserte teknologien når ut til stadig flere og internett blir tilgjengelig i større deler av verden. På den annen side har 80 % av verdens befolkning ennå ikke ...*heard a dial tone, let alone surfed the Web.*¹⁴ De *digitalt analfabetiske* står utenfor de mulighetene og verdiene teknologien gir. Det er mange initiativ i gang for å bøte på dette. De store bistandsorganisasjonene kaller det "*Bridging of the Digital Divide*".

Vi ser også en økt samfunnsmessig utbredelse. Teknologien integreres i flere bransjer og produkter. Vi treffer på teknologien innen stadig flere aspekter av livet. Bare en av 30 databrikker befinner seg i dag i en datamaskin. Noen samfunnsforskere hevder at konsekvensen av dette blir at alt som kan automatiseres blir automatisert, og at dette vil bevege oss fra informasjonssamfunnet til drømmesamfunnet – der det vi mennesker beskjeftiger oss med er mer knyttet til det emosjonelle og fantasifulle (se Boks 5.1).

Boks 5.1 Drømmesamfunnet

Den danske framtidss forskeren Rolf Jensens bok om "Drømmesamfunnet" fra 1999 er skrevet hovedsakelig for folk som jobber i markedsføring spesielt og business mer generelt, men den har et budskap langt utover disse gruppene. Jensen tegner bildet av en femte samfunnstype: Mennesket har levd som jeger-samfunn, jordbruks-samfunn, industrisamfunn og nå i et informasjonssamfunn. Nå står vi på terskelen til drømmesamfunnet, et samfunn der det som virkelig verdsettes og etterspørres, er gode historier bak produkter og tjenester. Disse historiene vil tilby en følelse av identitet og emosjonell velstand i et samfunn der materiell velstand er blitt alminneliggjort. Informasjonsbehandling i den mer rasjonelle betydning vil i økende grad bli overtatt av datamaskiner, mens man vil

¹⁴ Family Care Foundation Computer Literacy Project, 2004.

legge ny vekt på den ene menneskelige evne som ikke kan automatiseres – nemlig emosjoner. Fantasi, myter og ritualer er emosjonenes språk, og disse vil i økende grad påvirke vår atferd som forbrukere og arbeidstakere. Produktet skal appellere til hjertet, ikke til hjernen. Drømmesamfunnet kommer sigende som en isbre, sakte men sikkert. Store globale foretak vil dermed i økende grad satse på å konstruere salgbare historier rundt sine produkter og tjenester, mens mindre aktører kan vinne på å tilby mer autentiske historier som velges fordi de framstår som mindre kyniske. Utfordringen for de som vil selge produkter, tjenester eller politiske ideer er å knytte dem an til folks drømmer og søken etter identitet. Og de som skal motivere medarbeidere eller kunder, må skape tilhørighet basert på følelser.

Kilde: Jensen, Rolf (1999). *The Dream Society*. New York: McGraw-Hill

De digitale hjelpemidlene blir stadig enklere å mestre. For 20 år siden måtte man kunne programmere for å bruke en datamaskin, om noe tid kan vi snakke til den. Sannsynligvis vil også en større del av vår interaksjon med samfunnet ellers foregå gjennom teknologiske grensesnitt. En person kan allerede nå i 2005 teoretisk sett leve nesten hele sitt voksne liv uten å forlate hjemmet; ta sin utdanning over nettet, ha hjemmekontor, betale regninger og bestille forbruks- og luksusartikler online, chatte, maile, tekstmelde og ha videokonferanser. Men personen må ennå besøke biblioteket *in persona* hvis hun vil låne bøker (såfremt hun ikke er student og tilknyttet Bibsys). Er det ikke nærliggende å tro at også dette vil endre seg?

Verden digitaliseres, men mange tjenester lar seg simpelthen ikke utføres ved hjelp av databrikker, og enkelte vil aldri klare eller ønske å benytte seg av de tjenester som kan. Teknologien skal være oss til hjelp, men for noen blir terskelen for deltagelse høyere hvis deltagelsen involverer bruk av teknikk. De digitale redskapene, bruk av e-post og elektroniske svartjenester gjør på den ene siden avstanden mellom folk mindre, det er for mange enklere å sende en e-post enn å ta en telefon. På den annen side blir avstanden mellom de som mestrer den digitale verden og de som ikke mestrer den større.

Boks 5.2 *Regjeringens IT-politikk*

Dagens regjering har tre overordnede mål for sin IT-politikk:

- Verdiskaping i næringslivet - utvikling og bruk av informasjonsteknologi skal bidra til verdiskaping gjennom økt innovasjon og konkurransekraft i norsk næringsliv.
- Effektivitet og kvalitet i offentlig sektor - informasjonsteknologi skal brukes til å effektivisere offentlig sektor og tilby nye og bedre tjenester til borgere og bedrifter.
- Deltakelse og identitet – Deltakelse og identitet – alle skal kunne utnytte informasjonsteknologiens muligheter, og IT skal bidra til å bevare og videreutvikle vår kulturarv, identitet og våre språk.

Et ledd i strategien er utviklingen av egne borgersider, en Min Side, en selvhjelpside som samler individuelt aktuelle elektroniske offentlige tjenester på nettet. En utfordring for videreutvikling av e-forvaltning er e-autentifiseringen; den elektroniske identifiseringen av bruker. Dette er under utvikling og kommer snart.

Flere spørsmål melder seg:

- Hvor mange faller utenfor digitaliseringen – og hvordan vil de digitale analfabeter klare seg i informasjonssamfunnet?
- Glir vi over i et drømmesamfunn, slik forskere har beskrevet? Hva betyr det for menneskers etterspørsel etter kunnskap og kultur?
- Hvis alt digitaliseres, og det blir mulig å laste ned ethvert låneobjekt fra egen stue, hva vil det ha å si for biblioteket som fysisk rom?

5.2 Konvergens uten friksjon?

En annen tendens er konvergens, sammensmeltning av de teknologitunge data-, tele- og mediesektorene. De tidligere sjiktene mellom telefoni, multimedia, TV, film- og musikkmedier hvikes ut, innholdsmessig, men også fysisk. De redaksjonelle kostnadene ved å starte en informasjonskanal faller, siden de fysiske utgiftene blir minimale, og produksjonshjelpemidlene blir så gode at personalinnsatsen synker. Mulighetene for å starte nisjeprodukter blir større, men hva skjer med kvaliteten? Internett og digitalisering utløser store strukturelle og økonomiske endringer i mediemarkedet. For dagens aktører er dette en dramatisk utvikling.

Vi ser også konvergens på et annet plan. Et ønske om enkle og effektive digitale hjelpemidler, en selvforklarende teknikk som fordrer minimal egeninnsats og opptar liten fysisk plass presser frem produksjon av multifunksjonelle teknologiske apparater. Man kan allerede nå ta bilder med telefonen, ha videokonferanse og se TV på pc-en. Tidligere separate apparater slås sammen til en arbeidsstasjon for alle tjenester. Raskere, mer stabil og mindre plasskrevende teknologi vil gi uante muligheter fremover, men vil den ikke også i noen grad gjøre oss digitalt sårbare? Og avhengige?

Flere spørsmål melder seg:

- Finnes det indikasjoner på at det *brede* medietilbudet i dag er i ferd med å snevres inn, eller får vi en stadig rikere flora av nisjemedier?
- Hva vil dette i så fall ha å si for tilbudets innhold og kvalitet?

5.3 Uten en tråd - keiserens nye duppeditter...

Hvilke nye teknologiske hjelpemidler og *gadgets* vi vil få i fremtiden kan vi bare spekulere i. Innovasjonsretningen styres imidlertid av noen kjente behov. En viktig drivkraft er selvsagt ønsket om bedre tidsutnyttelse, en forenkling av teknologiske prosesser med få operasjonsnivåer og stor grad av frihet. På områder der vi i dag ser at de teknologiske applikasjonene IKKE holder tritt med dagens behov, kan vi regne med kraftig oppjustering av de allerede eksisterende verktøyene. Dette gjelder for eksempel plassproblematikken ved lagring av store datamengder, og hastighet ved overføring av data mellom ulike medier. Her vil det skje mye. Allerede i 1965 påpekte Intels styreformann Gordon Moore at datamaskinenes kapasitet fordobles hver 18 til 24 måned (*Moore's lov*). Denne regelen holder ennå mål.

En annen drivkraft er ønsket om å kunne benytte seg av teknologien uavhengig av hvor man selv befinner seg geografisk. Trådløst nettverk er en konsekvens av dette. Det vil helt klart utvikles slik at man i fremtiden kan ta sin personlige arbeidsstasjon med seg ut, og være online hvor som helst.

En ønsker også å kunne lete etter informasjon uten å måtte forholde seg til materialtyper og institusjonstyper. Teknologien skal gjøre det enklest mulig, man ønsker seg et sømløst og problemfritt system der egeninnsatsen er minimal.

Teknologisk innovasjon vil gi flere muligheter enn i dag, bare fantasien begrenser hvilke. Nylig har de store produsentene lansert videomobilene, der du og den du snakker med kan se hverandre. Det er allerede laget prototyper på E-papiret, og Sony har lansert *Librie E-book Reader* i Japan, et apparat på størrelse med en ordinær paperback der man kan lagre 250 bøker á 500 sider.¹⁵ Kommersiell *Publishing on Demand* og privat non-profit publisering av bøker direkte på internett er heller ikke noe nytt. Dette er en utvikling som overflødiggjør forlagenes og trykkerienes (og kanskje bibliotekenes) innsats og gir en direkte kommunikasjon mellom forfatter og leser.

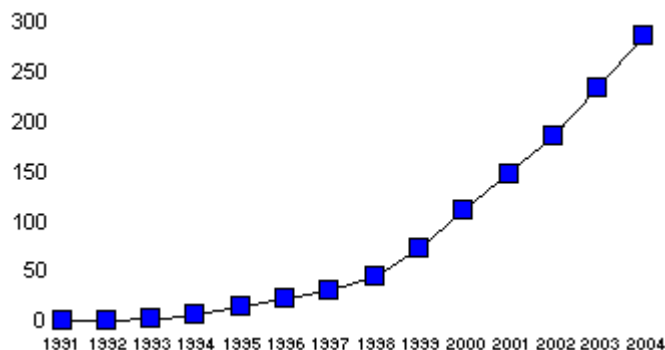
Flere spørsmål melder seg:

- Kan den teknologiske utviklingen føre til at den trykte teksten blir historie?
- Blir bibliotekene primært en nedlastingsstasjon, for alle media?

5.4 Verdensvev og virtualitet

Antall internettverter (IP-adresser) har økt med ca 50 millioner i året de siste tre år, til omtrent 300 millioner adresser i 2004. I 2003 hadde 64 % av nordmenn fra 9 – 79 år internetttilgang hjemme, i motsetning til 22 % bare 5 år før. Det er ingen grunn til å tro at denne utviklingen ikke vil trappe opp ytterligere.

Figur 5.1 Internett-verter 1991-2004, tall i millioner

Kilde: ISC Internet Domain Survey. <http://www.isc.org/index.pl/?ops/ds/>

¹⁵ Taking stock of E-paper, Computerworld 20 september 2004 <http://www.computerworld.com/hardware-topics/hardware/story/0,10801,95986,00.html?source=x483>.

Internett er i sin form og natur totaldemokratisk, eller anarkistisk, vil noen påstå. Alle kan publisere hva de måtte ønske. Dette impliserer også problemer av kildekritisk og kvantitativ art. Omfanget vil bli enda større fremover, og tilgangen raskere og enklere, samtidig blir behovet for en viss kvalitetskontroll og bedre gjenfinningsverktøy påtrengende. Det er en pågående motsats mellom internettets frie struktur og ønsket om å gjenfinne den beste og mest presise informasjonen når man søker. Denne problematikken ledet allerede i 1994 til et initiativ på området, Dublin Core; en minimumskjerne av metadata for å beskrive informasjonsobjektene på Internett. Bruk av DC eller lignende verktøy vil i større grad inkorporeres fremover, men dette krever ressurser. Kvalitetssikring av informasjon fordrer i det hele tatt en innsats, og jo større informasjonstilfanget blir, desto mer ressurskrevende. Dette må vi regne med å måtte betale for.

Et annet aspekt vedrørende Internett er at mange lar det virtuelle, den digitale "virkeligheten" oppta stadig større del av det livet og erstatte det de fleste forbinder med "det virkelige liv"; sosialisering, mellommenneskelig kontakt, reiser og visuelle opplevelser. Kanskje vil man ikke lenger trenge å være fysisk tilstede for å kunne "berøre" et objekt. Denne utviklingen vil med høy sannsynlighet fortsette, og innovasjon vil gi nye muligheter for virtuell utfoldelse. I en fysisk utrygg verden vil den virtuelle oppleves som trygg og ufarlig.

Et påtrengende spørsmål melder seg:

- I hvilken grad kan internett utkonkurrere bibliotekene som informasjonsformidler?
- Hvis vi fagtidsskriftene våre legges ut på nett, og ferske artikler kan kjøpes Pay-Per-View, trenger fagbiblioteket vårt egentlig en fysisk samling? Trenger vi da egentlig et fagbibliotek? Hva med fagbibliotekaren?

5.5 Dokufiksjon, infotainment og skjult og åpen reklame - informasjonsoverfloden og kampen om oppmerksomheten

After people have the things they need to live, everything else is entertainment. Everything. (Neal Stephenson, The Diamond Age)¹⁶

Den teknologiske utviklingen i samfunnet har ført til at informasjon håndteres og formidles på helt andre måter, i helt andre volum og i en helt annen hastighet enn tidligere. Utviklingen og utbredelsen av avansert informasjons- og kommunikasjonsteknologi er helt grunnleggende for denne utviklingen. Også innholdet i medienes tilbud og den type informasjon som etterspørres er i endring. Som mediekonsumenter er vi illojale og ustadige. Vi zapper fra kanal til kanal, og skimleser oss gjennom nettavisene gratissider. Mengden av informasjon blir mer overveldende, samtidig som tilfanget, og mulighetene øker. Hva slags informasjon er det som overlever i den beinharde kampen om individenes oppmerksomhet? (se Boks 5.3).

¹⁶ Stephenson, N. 1995. *The diamond age, or, Young lady's illustrated primer*. New York: Bantam Books.

Boks 5.3 Memeteorien og informasjonsoverfloden

De fleste i dag enige om at Darwins evolusjonslære med visse moderniseringer forklarer artenes tilblivelse, utvikling og utryddelse ganske godt. Den viktigste oppussingen teorien hans har fått, er innarbeiding av kunnskapen om genene, som Richard Dawkins stod for på 1970-tallet. Det er genene som kjemper om å overleve, ikke den enkelte art.

Men Dawkins nøyde seg ikke med å foredle den biologiske evolusjonsteorien, han utviklet også en evolusjonsteori om kulturell utvikling. Den grunnleggende enheten her kalte han et 'mem' – en "ide som kan spres fra menneskehjerne til menneskehjerne". Akkurat som genene så er memene involvert i en nådeløs kamp om å overleve, der bare de mest tilpassningsdyktige overlever den naturlige seleksjon som utøves av menneskenes oppmerksomhet.

Kilde: Dawkins, R. 1976. *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.

Når informasjonsoverfloden bare øker og øker, ser vi at stadig mer informasjon er mer og mer spisset for å nå frem – den er spesialisert, pedagogisk, underholdende, tabubrytende eller ego-appellerende. Konkurransedyktig pakking av informasjon på disse måtene blir mer og mer ressurskrevende, noe som fører til at informasjonsarenaene blir mer og mer kommersialisert. Det krever mer og mer kapital å nå frem gjennom all støyen.

Flere spørsmål melder seg:

- Vil den spissede informasjonen med tunge kapitalkrefter i ryggen fortrenge informasjon som ikke er skjøvet frem av samme ressurser?
- Eller vil borgerne i fremtiden lære seg til å sortere og filtrere strategisk informasjon og finne frem til også den interessenøytrale informasjonen?
- Hvilken plass blir det til bibliotekene i dette bildet?

5.6 Nye informasjonstyper og kryssmedialitet

Gjennom Internettets hyperlinking og multifunksjoner har vi blitt kjent med begrep som *interaktivitet* og *dynamisk informasjon*. Vi er kjent med å motta informasjon på en mer aktiv måte enn tidligere. Det er klare tegn på at vi er på vei dit hen at informasjonen vi tilegner oss skal ha flere dimensjoner enn det rent saklige. Også tilegnelsesprosessen bør gi oss noe. Skole- og kursboka får sterk konkurranse av interaktive læringsprogrammer. I dag ser vi mange eksempler på kryssmedialitet, TV-programmer har sin egen nettside, det finnes andre TV-programmer der seerne chatter på direkten osv. Mottakerne trekkes inn på en helt annen måte enn før. Dette er en tendens som vil videreføres og utvikles.

Flere spørsmål melder seg:

- Hvordan organisere kryssmedialiteten?
- Ser vi her fag- og folkebibliotekenes nye arena, eller er det motsatt?

6 OPPSUMMERING

Biblioteksektoren er liten og tett organisert, med tallrike faglige og forvaltningsmessige relasjoner på kryss og tvers. Sektoren fyller per i dag en rekke viktige roller i norsk samfunn. Disse rollene er formet etter de til enhver tid eksisterende behov og muligheter, men også etter lange bibliotekfaglige og -kulturelle tradisjoner. Både politiske, økonomiske, sosiokulturelle og teknologiske endringer former biblioteksektoren. Hvilke betyr mest? Hva vet eller tror vi om retningen på utviklingen? Svarene på disse spørsmålene vil gi oss et grunnlag for å bygge utfordrende og troverdige scenarier for biblioteksektoren.

Kilder:

- Dawkins, R. (1976): *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Ericson, Anders (2004): Brukeren i sentrum – en introduksjon til norsk bibliotekvesen. Utskrift av nettdokument <http://jbikurs.hio.no/bibvesen/>, Høgskolen i Oslo, 2004
- Florida, Richard (2002): *The Rise of the Creative Class*.
- Hans-Magnus Enzensberger (1997): "The Future of Luxury", i *Zig Zag, The Politics of Culture and Vice Versa*. New York: The New Press.
- Houellebecq, Michel (2000): *De grunnleggende bestanddeler*. Oslo: Cappelen.
- Hylland-Eriksen, Thomas (2001): *Øyeblikkets tyranni*. Oslo: Aschehoug.
- Krever norsk nasjonal standard for skolebibliotek/ I: Utdanning*, 10.10.2003.
- Jensen, Rolf (1999). *The Dream Society*. New York: McGraw-Hill.
- Ny koalisjon for regionalisering/ I: Aftenposten* 23.02.2005,- s. 2 – 3.
- Personar som har teke del i kulturaktiviteter dei siste 12 månadene – tabell 1.1./ I: Kulturstatistikk 2003*, SSB, 2004.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone : the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Statistikk for bibliotek og museum 2003 - ABM-skrift 11/ABM-utvikling, 2004.
- Stephenson, N. (1995): *The diamond age, or, Young lady's illustrated primer*. New York: Bantam Books.
- St.meld. 1 (2004-2005): Nasjonalbudsjettet 2005. Finansdepartementet
- St.meld. nr. 22 (1999-2000): *Kjelder til kunnskap og oppleving*. Kulturdepartementet.
- St.meld. nr. 48 (2002-2003): Kulturpolitikk mot 2014. Kulturdepartementet.
- Taking stock of E-paper/ Computerworld* 20 september 2004.
- Tverrsamband*, Rapport fra Arbeidsgruppe for IT og andre sektorovergrepene spørsmål innenfor bibliotek, arkiv og museum, 2001.
- Vi priser gratis bøker/ I: Aftenposten* (19.02.2005),- s. 6.